

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Irena Dobravec

**VLOGA KMEČKIH ŽENSK V RAZVOJU SLOVENSKEGA
PODEŽELJA**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Irena Dobravec

Mentorica: doc. dr. Zdenka Šadl

**VLOGA KMEČKIH ŽENSK V RAZVOJU SLOVENSKEGA
PODEŽELJA**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

VLOGA KMEČKIH ŽENSK V RAZVOJU SLOVENSKEGA PODEŽELJA

Namen diplomske naloge je bil dobiti boljši vpogled v majhno skupino žensk v Sloveniji. Kmečke ženske se le redko predstavljajo širši javnosti in redko opozarjajo na svoje probleme. Na podeželju so še vedno prisotni tradicionalni predsodki, ki žensko umeščajo v dom in predstavlja le delovno silo na kmetiji. Tržni sistem in vstop Slovenije v Evropsko unijo zahtevata prilagoditev načina kmetovanja ter vse višjo izobrazbo kmetov in kmetic. Različne institucije spodbujajo s svojimi programi tudi kmečke ženske, da se ukvarjajo z različnimi dopolnilnimi dejavnostmi ter si s tem zagotovijo ekonomsko neodvisnost v družini, ki vodi do udejstvovanja pri odločanju o pomembnejših zadevah na kmetiji in v družbi. Država s spodbujanjem izobraževanja, razvojnimi programi ter svetovalnimi centri opogumlja kmete in kmetice za dopolnilne dejavnosti, s tem pa pripomore k večanju zaposlitvenih možnosti na podeželju in spodbuja ostale prebivalce za podobne naložbe. Nadaljevanje politike razvoja podeželja v okviru ohranjanja naravne in kulturne dediščine ter razvojem novih priložnosti pomeni tudi za kmečko prebivalstvo dodatno spodbudo za delo in življenje na kmetiji.

Ključne besede: kmečke ženske, razvoj podeželja, socialna izključenost, kmetijska politika

THE ROLE OF RURAL WOMEN IN DEVELOPMENT OF SLOVENIAN COUNTRYSIDE

The purpose of this thesis was to determine small group of women in Slovenia. Rural women are rarely represented in public and rarely warn about their problems. In Slovene countryside are still present traditional prejudices, which install woman in domestic environment and represent only labor resource on farm. Market system and integration of Slovenia into the European Union demand adaptation of farming and higher education of rural men and women. Different institutions with their programs stimulate also rural women to take an interest in part time base. That enables rural women to achieve economical independence in their family and to have active part in decision making in family and society. Slovenian government encourages rural people for part time base with stimulating education, development programs and advisory offices. That enables enlargement of employment level and encourage other rural people for similar investments. Continuation of policy of development in countryside in frame of keeping of natural and cultural heritages and development of new opportunities means also for rural population additional stimulation for working and living in countryside.

Key words: rural women, rural development, social exclusiveness, agricultural policy

KAZALO

1. Uvod.....	6
2. Teoretični pregled ruralnih študij.....	9
2.1 Raziskovanje položaja kmečkih žensk danes	12
3. Opredelitev pojmov	13
3.1 Podeželje	13
3.2 Ruralna in kmečka ženska	15
3.3 Socialna izključenost	15
4. Kmečke ženske in socialne pravice	17
5. Stanje na podeželju v Sloveniji.....	19
5.1 Kakšna je povprečna kmečka ženska v Sloveniji	22
5.2 Izobrazba kmečkega prebivalstva.....	22
5.3 Delitev dela na kmetiji	25
5.4 Vir zaslužka na kmetijah	25
5.5 Položaj kmečkih žensk v Sloveniji po letu 1991	27
5.6 Vpliv cerkve na položaj žensk.....	29
5.7 Kmečka družina.....	30
5.8 Nasledstvo na kmetiji	35
5.9 Lastništvo kmetij	36
5.10 Kmetice v javnem življenju.....	36
5.11 Ugled kmetov v družbi	38
5.12 Ženske v mestu in ženske na podeželju.....	39
6. Stanje kmetijstva po vstopu v EU	41
6.1 Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007-2013	43
6.2 Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji.....	46

6.2.1 Enakost med spoloma.....	46
6.3 Aktivnosti vlade v Sloveniji v kmetijski dejavnosti	47
7. Predlogi za izboljšanje položaja kmečkih žensk.....	50
7.1 Priložnosti za kmečke ženske	53
8. Dosedanja ocena razvoja podeželja	56
9. Sklep.....	57
10. Literatura.....	60

SEZNAM TABEL

Tabela 5.1: Porazdelitev prebivalstva glede na spol in tip naselja leta 1991 in leta 2002	20
Tabela 5.2: Delež žensk v skupnem številu kmetijskega in aktivnega kmetijskega prebivalstva na območju Slovenije	21
Tabela 5.3: Ugled poklicev - povprečje na lestvici (1 - zelo majhen in 5 - zelo velik)	39
Tabela 7.1: Najpomembnejše dopolnilne dejavnosti na družinskih kmetijah	55

1. Uvod

V zadnjem stoletju so si ženske v zahodnem svetu izborile enakopravnejši položaj, pa tudi družba vedno bolj priznava in uporablja njihove zmožnosti in sposobnosti. Kljub temu pa so ženskam še vedno priprta določena vrata na višje, predvsem vodstvene položaje. Še vedno jih večinoma obvladujejo moški.

Vsi ti procesi so bili predmet številnih analiz, njihovi rezultati pa predstavljeni strokovni in širši javnosti. V tej povezavi so oblikovani novi predlogi o tem, kako pomagati ženskam, jih vključiti v procese odločanja in jim vzpodbuditi željo po napredovanju na najvišje položaje. Vendar so bile predmet raziskav v glavnem zaposlene ženske v urbanih področjih. Izključena iz teh raziskav pa je bila kmečka ženska, ki ni dopolnjevala svojega dela na kmetiji s plačanim delom zunaj kmetije. Ostajala je doma, bila je predvsem delovna sila na kmetiji in opravljala gospodinjska dela. Tako ostaja marsikje še danes. Na podeželju so še vedno prisotni predsodki glede vloge in odgovornosti žensk in moških v družini in družbi, na kar opozarja tudi Odbor za odpravo diskriminacije žensk (Internetni vir 3). Med najbolj ogrožene skupine spadajo prav starejše kmečke ženske, problematično pa je tudi pomanjkanje podatkov in raziskav s področja diskriminacije in zatiranja kmečkih žensk pri nas.

Kmečke ženske se pogosto znajdejo v situaciji socialne izključenosti - najpogosteje zaradi revščine, prostorske izoliranosti ali zaradi drugih dejavnikov. Kmečke ženske po vsem svetu imajo mnogo vlog in obveznosti v svojem življenju - v domačem okolju upravljajo kmetijo in skrbijo za družino, v širšem okolju poskrbijo preko društev in raznih drugih skupnostih za kulturne dogodke in socialno povezanost med sovaščani. Urejajo domače ekonomske zadeve, najpogosteje pa so izključene pri odločanju tako na lokalni kot na regionalni ravni (Neubauer 1999).

Posamezniki si danes zagotavljajo glavno moč v družbi predvsem preko moči v gospodarsko-ekonomskih dejavnostih, iz katerih pa so kmetje v zadnjem času izrinjeni oz. imajo v njej vse manjši delež. Kmetje in kmetice izgubljajo priložnost za delo na zemlji, kar pa ni problem samo v Sloveniji, ampak v celotni Evropi. Večini kmečkega prebivalstva v tržnem sistemu v Sloveniji ni uspelo nadaljevati s kmetovanjem zaradi premajhnih donosov, v procesu priključevanja Slovenije Evropski uniji in z vstopom v Evropsko unijo pa so močno padle

cene kmetijskim proizvodom pri proizvajalcih. V letu 2004 sta kmetijstvo in gozdarstvo prispevalo 2,2 % k skupnemu BDP (bruto domači proizvod) v Sloveniji (Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007-2013 2007, 7). Prispevek kmetijstva v BDP in stopnji zaposlenosti pa v zadnjem desetletju stalno upada. Tudi dohodki v kmetijstvu zaostajajo za povprečnimi v gospodarstvu. Kmečkemu prebivalstvu se sicer predvsem preko ministrstev in razvojnih agencij ponujajo različne alternative, ki pa zahtevajo začetni kapital, tveganje, nova znanja in veščine. Podeželska območja so zato prisiljena iskati nove tržne niše in pridelovati po ekonomskih pogojih, veljavnih za svetovni trg. Obenem so prisiljeni ponujati lokalne posebnosti po nizki ceni, ki pa zahtevajo državne subvencije. Vendar pa tehnološko izpopolnjen način kmetovanja, tako kot moderno podjetništvo, prinaša negativne učinke za manjše obrate, saj je z nižjimi cenami na svetovnem trgu onemogočeno preživetje manjših kmetij. V mednarodnem podjetništvu se zato pojavlja dvom o privlačnosti kmetovanja, predvsem na odročnih območjih.

Ekonomska in socialna izključenost kmečkega prebivalstva sta pomembna dejavnika pomanjkanja njihove politične moči. Možnosti za izvajanje pritiska na nosilce oblasti je močno zmanjšana ob ekonomski nemoči, prav tako je zmanjšan vpliv na politične skupine, ki zastopajo interese posameznih družbenih skupin.

Dogajanja v družbi so kompleksna in medsebojno povezana. Zato jih je potrebno proučevati z vidika različnih strok in usklajevati interese vseh strani. Zato tudi kmet in kmečkih družin ne gre obravnavati ločeno od celovitega razvoja podeželskega okolja, pač pa kot eno pomembnejših sestavin.

Slovenija je leta 2004 postala polnopravna članica Evropske unije. Državlani in državljanke smo to priključitev doživljali in sprejeli različno. V diplomski nalogi se bom osredinila na majhno, a kljub temu dejavno skupino žensk, tj. na kmečke ženske v Sloveniji. Raziskala bom, kako so se prilagodile tržnemu sistemu, ki prevladuje tudi v kmetijski dejavnosti, ob upoštevanju dejstva, da vladni programi¹ spodbujajo k sonaravnemu razvoju podeželja. Na svoj marginalni položaj redko same opozarjajo, poznamo jih kot "delavne in prijazne ženice"

¹ Program razvoja podeželja 2007–2013, Smernice in priporočila za izvajanje pristopa LEADER v Republiki Sloveniji za obdobje 2007-2013, Nacionalni programu za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji.

iz vasi ali tržnice. Ali je evropska unija pozorna na to majhno skupino prebivalcev, ali ceni njihovo delo in kako se kmečke ženske znajdejo v vseh predpisih in določilih, ki jih zahteva EU?

V uvodu diplomske naloge bom predstavila ruralne študije, ki obravnavajo kmečko družino in vlogo žensk v njej, ter osnovne pojme, ki jih bom uporabila v svoji analizi te problematike. Orisala bom tudi trenutni položaj kmečkega prebivalstva, predvsem žensk ter probleme in ovire, s katerimi se najpogosteje srečujejo. V procesu pristopanja Slovenije k Evropski skupni politiki, so se oblikovali tudi različni politični predlogi in akti za razvoj podeželja in pomoč kmečkim prebivalcem, ki so jih pred tem mnogokrat prezrli. Najpomembnejši dokument Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano na tem področju je Načrt razvoja podeželja za obdobje od leta 2007-2013, predstavila pa bom tudi aktivnosti vlade na področju razvoja podeželja. Osredinila se bom predvsem na populacijo kmečkih žensk in njihove probleme ter strategije za reševanje stanja. Ob nižji izobrazbi in nižjem dohodku oz. v ekonomski odvisnosti od moža, imajo kmečke ženske le malo vpliva na politične organizacije, ki bi lahko pripomogle k izboljšanju njihovega položaja. Zato bom ocenila vlogo društev kmečkih žena, Kmetijsko svetovalne službe in drugih organizacij, ki se ukvarjajo z vprašanji kmečkega prebivalstva.

Cilj diplomskega dela je spoznati probleme kmečkih žensk slovenskega podeželja ter najti možne rešitve za njihov položaj, pri tem pa upoštevati celovit in vzdržen razvoj podeželskih skupnosti. Skupina kmečkih žensk je v Sloveniji zelo majhna, po podatkih Popisa iz leta 2002 okoli 1,5% celotnega aktivnega prebivalstva Slovenije (Internetni vir 9), in v javnosti neopazna, saj na svoje probleme le redko opozarjajo. Podeželsko okolje postaja vedno bolj pomemben prostor bivanja in izgublja svojo tradicionalno vlogo, ki je bila namenjena predvsem kmetovanju in obdelovanju kmetijskih površin. Veliki tržni naravnosti sodobne družbe se tudi podeželje ni moglo ogniti. Številne slovenske kmetije skozi različne dopolnilne dejavnosti iščejo tržne niše, v zadnjem desetletju so tudi celotne vasi s pomočjo programov CRPOV (Celostni razvoj podeželja in obnova vasi) preoblikovale svojo podobo in oblikovale turistično ponudbo za obiskovalce. Zanima me, kakšno vlogo imajo pri preoblikovanju dejavnosti kmečke ženske, ali in kako jih spodbujajo programi ministrstev in drugih služb.

Diplomska naloga je pretežno teoretičnega značaja, pri posameznih ugotovitvah pa bom uporabila tudi empirične podatke. Izvedla bom analizo razpoložljivih dokumentov in raziskav

ter kritično presodila in ocenila učinke dosedanjega dela na področju razvoja slovenskega podeželja ob prisostvovanju kmečkih žensk.

Pri tem sem si zastavila naslednje hipoteze:

- kmečke ženske so še vedno zapostavljena skupina v slovenski družbi;
- ob pomoči svetovalnih organizacij kažejo kmečke ženske interes za sodelovanje pri razvoju podeželja predvsem preko dopolnilnih dejavnosti;
- podeželska društva so za kmečke ženske najbolj zanimiv medij za izobraževanja in izražanje njihovih stališč in mnenj.

2. Teoretični pregled ruralnih študij

V ruralni sociologiji je kmetija opredeljena kot "socialni sistem, sestavljena iz družine, gospodinjstva in proizvodnega obrata, v katerega mora biti vključena podjetniška komponenta" (Kovačič 2001, 210).

Eno središčnih tem ruralne sociologije, ki se je razvila kot posebna sociološka veja iz obče sociologije, je konec 19. stoletja v ZDA, po 2. svetovni vojni pa tudi v Evropi, predstavljala kmečka družina. Teoretiki so kmečki družini namenili pozornost predvsem kot pomembni primarni družbeni skupini, pri tem so izpostavili predvsem število članov kot vir delovne sile, delitev dela med spoloma in med generacijami. V zadnjih desetletjih pa je teoretična in empirična pozornost namenjena kmečki ženski na eni strani, na drugi pa kmetici in kmečkemu gospodinjstvu kot družinskemu podjetju, ki ga pogosto uspešno upravlja ženska brez sodelovanja moža (Barbič 2005, 272).

Konec 20. stoletja je področje ruralne sociologije zaznamovala tudi feministična teorija, ki je v ospredje postavila kmetico ob njeno vse bolj opazno vlogo na kmetiji. Emancipacija žensk na podeželju se je pričela nekoliko kasneje kot v urbanih naseljih, zato je do spreminjanja odnosov v družini na podeželju prišlo z zamikom. Tako se je oblikovalo več tipologij, ki izhajajo iz vloge ženske na kmetiji in značilnosti družinskih in delavnih odnosov na kmetiji med njenimi člani. Poznamo dva novejša primera tipologij, ki temeljita na opredelitvi položaja kmečke ženske na kmetiji.

P. O'Hara (v Barbič 2005, 293) razlikuje štiri tipe delovnih odnosov na družinski kmetiji na Irskem glede na to, kako so kmetice same opredelile svoj položaj. Identificirala jih je na podlagi poglobljenih razgovorov s kmečkimi ženskami. Tipi so naslednji:

- Delo za družinsko kmetijo.

Kmetice so vključene v partnerstvo - praviloma z možem - v vrsti opravil in odločitev, kmetijo dojemajo kot družinsko podjetje in občutek vključenosti v kmetovanje kot poklic je zelo močan.

- Pomočnica na kmetiji.

Ženske iz te skupine prispevajo enako količino dela kot prva skupina, vendar pa so manj vključene v odločanje in imajo slabši dostop do dohodka iz kmetijske dejavnosti v primerjavi z moškimi.

- Ustvarjalka kmečkega doma.

Ženske so na voljo za delo, kadar je potrebno, vendar pa so usmerjene predvsem v dom; v takšnih družinah kmetija ni glavni vir dohodka in ženske o sebi ne razmišljajo kot o kmeticah.

- Kmečka ženska, zaposlena zunaj kmetije.

Vse ženske iz te skupine so sicer odraščale na kmetiji, delajo pa zunaj kmetije. Zaradi tega so posebna in cenjena skupina, imajo močnejše izhodišče v primerjavi z ostalimi kmečkimi ženskami, saj imajo poleg kulturnega kapitala tudi lasten dohodek in s tem večjo moč pri odločanju v družini.

Tako kot je P. O'Hara identificirala štiri skupine žensk na Irskem, je M. Haugen proučevala norveško kmetijstvo in opravila poglobljene intervjuje s 84 kmečkimi ženskami, ki vodijo kmetijo. Identificirala je tri kategorije kmetic, ki predstavljajo tri različne načine oblikovanja identitete ženske (Haugen v Barbič 2005, 294):

- Tradicionalne ženske kmetice.

Nobena od žensk v tej kategoriji ni načrtovala, da bo kmetovanje njen poklic. Večina je prevzela kmetovanje po smrti moža, izkušnje pa so nabirale v letih praktičnega dela

na kmetiji, zato se njihova vloga ni drastično spremenila. V tej skupini so tudi neporočene ženske, ki so prevzele kmetijo zaradi občutka obveznosti do staršev in do kmetije ter tiste kmečke ženske, katerih možje so zaposleni zunaj kmetije. Ta skupina v svojem delu bolj reproducira, kot pa spreminja odnose med spoloma na kmetiji.

- Ženske, upravljalke kmetije.

Ženske iz te skupine so odgovorne za delovanje kmetije, vendar pa je njihov osnovni poklic zunaj nje. Tipična predstavnica te skupine je samska ali ločena, dobro izobrazena ženska. Kmetija predstavlja zgolj dodatek redni zaposlitvi, zato ji primanjkuje časa, da bi na dnevni osnovi izvajala še kmetijska opravila. Delovno se sicer identificira z nekmetijskim poklicem, hkrati pa je zainteresirana tudi za upravljanje kmetije. Kmetijo je obdržala predvsem zaradi otrok, da bi jim lahko ponudila kmetovanje kot izbiro v njihovem odraslem življenju.

- Poklicne ženske kmetice.

V večini primerov gre za kmetice pod 40. letom, ki so imele mnogo poklicnih opcij, kmetovanje so si izbrale tudi zaradi drugih dejavnikov (ohranitev kmetije, lojalnost do staršev). Tipična predstavnica te skupine ima izobrazbo s področja agronomije in je podedovala kmetijo. Je poročena, mož je zaposlen zunaj kmetije in ne sodeluje redno pri kmetijskih opravilih. Ženske iz te kategorije si postavljajo visoke cilje, vendar niso prepričane, da so v svoji vlogi enako uspešne kot kmetje. Opravljajo "moška dela" na kmetiji, še posebej z mehanizacijo, in so aktivne na vseh področjih. Prizadevajo si dokazati, da so sposobne upravljati kmetijo, niso pa prepričane, če delo opravljajo tako dobro kot moški, čeprav se ne vidijo kot manj sposobne od moških za delo na kmetiji. Imajo moderen način življenjskega sloga in ne tožijo o napornosti kmetijskega dela.

Obe predstavljeni tipologiji sta bolj specifični, kot je slovenska tipizacija kmečkih družin, ki jo bom predstavila v nadaljevanju, saj se omejujeta zgolj na položaj kmetice v gospodinjstvu. Za slovensko tipizacijo je zanimiva predvsem tipologija P. O'Hare, saj upošteva vse kmečke ženske in opredeljuje njihove vloge na kmetiji, medtem ko tipologija Haugenove opozarja na nujnost preučitve tipov kmetij, ki jih vodijo ženske v Sloveniji.

Kmetje in kmetice so se praviloma v raziskavah pojavljali le kot ena izmed družbenih skupin slojevske strukture. V 80. letih prejšnjega stoletja je začelo rasti zanimanje za položaj kmečkih žensk predvsem znotraj družinskih kmetij. Raziskovanje žensk v kmetijstvu se je vzpostavilo na podlagi cilja, da bi delo žensk postalo bolj vidno, njihovi dosežki in cilji pa bolj cenjeni. V začetku so raziskovalci želeli predvsem izmeriti količino opravljenega dela, nadaljevali pa so z vnosom koncepta spola kot družbene konstrukcije (gender). Ti teoretični prispevki so vodili k preobratu v pogledu na kmečko družino: razumevanje kmečke družine kot univerzalne entitete je nadomestilo pojmovanje, da je kmečka družina raznolika družinska forma, ki se spreminja glede na prostor, kulturni konteksti in čas (Černič Istenič 2000, 7-17).

2.1 Raziskovanje položaja kmečkih žensk danes

Globalno dogajanje vpliva, tako kot na vse druge skupine prebivalstva, tudi na kmečke ženske in njihov položaj. Globalizacija gospodarstva in feministična gibanja so povzročila, da so kmečke ženske in kmečke družine – ene prej in druge kasneje – izrabile priložnost in se začele ekonomsko in socialno osamosvajati, odnosi znotraj družine pa demokratizirati. Predvsem pa jim je na voljo več možnosti delovanja in razvoja, med katerimi izberejo sebi najbolj primerno.

Ugotovitve o spolni neenakosti v razvitih demokratičnih družbah veljajo v enaki, ali celo v večji meri, za kmečke/podeželske ženske. Da bi pospešili proces njihovega vključevanja v gospodarske in politične procese, je leta 2002 Evropska kmetijska komisija poudarila (Barbič 2005, 309), da mora spolna enakost postati središčna tema v razvoju podeželja. To pa pomeni spodbujanje politik, ki podpirajo vlogo žensk v gospodarstvu in zmanjšujejo raven ženske nezaposlenosti v podeželskih območjih.

Danes je raziskovanje položaja kmečkih žensk osredinjeno na (Zaviršek 2000, 7-8):

- položaj v družini (možnost izobraževanja, odločanje in upravljanje, socialne pravice);
- dostop do premoženja (ženske delajo na kmetiji, nimajo pa v lasti premoženja – niso lastnice gozdov, infrastrukture, polj in so s tem postavljene v podrejeni položaj v ekonomskem smislu, ki se posledično izraža tudi na ostalih področjih);

- dostop do dobička na kmetiji (ženske na kmetiji so smatrane za "služkinje" in za svoje delo niso plačane; njihovo delo v veliki meri poteka znotraj doma in je s tem manj vrednoteno, saj ne prinaša dohodka, moški so tradicionalno zadolženi za delo zunaj doma, ki pa prinaša glavne dohodke kmetiji);
- simbolna konotacija kmečkih žensk (kmečke ženske so stereotipno zaznamovane kot neizobražene, podrejene tradicionalnim vrednotam, nesamostojne; med najbolj razširjenimi zbadljivkami, ki označuje nezaželeno obnašanje, obleko ali mišljenje, je izjava "*Ne bodi kmetica*").

Glede na zgornje ugotovitve se postavlja vprašanje, s katerimi pristopi kmečko žensko vzpodbuditi, da bo izrazila svoje želje in pričakovanja in si skušala izboriti enakopravnejši položaj z možem na kmetiji ter kako ji zagotoviti ustrezno izobraževanje in pomoč (Zaviršek 2000, 7-8). Poleg tega pa so vse pogostejša tudi raziskovanja kmečkih gospodinjstev kot družinskih podjetij, ki jih upravljajo ženske. Kmetijstvo je postalo tehnološko vse bolj mehanizacijsko dovršeno in vse večje so potrebe po tehnoloških upravljalnih spretnostih (Barbič 2005).

3. Opredelitev pojmov

Pri obravnavi položaja kmečkih žensk na podeželju je potrebno najprej opredeliti osnovne pojme –podeželje, kmečke ženske ter pojem socialne izključenosti.

3.1 Podeželje

Navadno pojem podeželja povezujemo s kmetovanjem in kmetijsko dejavnostjo. Opredelitev podeželja je bila dolga leta enostavna, saj se je večina tamkajšnjega prebivalstva ukvarjala s kmetijstvom in je bilo tudi po videzu jasno ločeno od mestnega okolja. Toda tudi podeželje ni bilo izolirano pred preobrazbo in doživlja intenzivne spremembe, ki zamegljujejo ločnico med urbanim in ruralnim okoljem. Zlasti po drugi svetovni vojni se je ob procesu industrializacije pomen kmetijstva in gozdarstva začel naglo zmanjševati in zgubljati vrednost (Perpar 2006, 59).

Kot podeželje opredeljujemo "prostor zunaj območij večjih koncentracij poselitve, z nizko stopnjo urbanizacije in prevladujočim deležem kmetijske in gozdarske rabe, ohranjenimi naravnimi procesi in naravnimi prvinami" (Lapajne 2006, 10). Na teoretski ravni je bilo veliko poskusov opredelitve podeželja, npr. J. Defilippis (v Zemljič, 22) opisuje podeželje kot "homogen kontinuum med urbani celotami z nizko gostoto prebivalstva, ki stanuje v manjših naseljih, katerih skupnost ima svoje sociološke značilnosti in se pretežno ukvarja s kmetijstvom". Definicije podeželja lahko delimo na dva sklopa: prvi opredeljuje podeželje kot ekstenzivno rabo prostora ali območje kmetijske pridelave, drugi pa predstavlja definicijo na osnovi razlik med mestom in podeželjem (I. Crkvenčič v Zemljič 2004, 22) ali na osnovi razlik v bivanju in življenju med mestom in podeželjem (F. Tonnies v Zemljič 2004, 22). Pravo definicijo je nemogoče najti, saj prava agrarna pokrajina izgublja svoj pomen, povzeti je mogoče le glavne značilnosti: razpršena poselitev, prisotnost kmečkega prebivalstva, ki je še vedno navezano na zemljo, prevladuje pa neagrarno prebivalstvo, ki se ukvarja z obrtjo, turizmom ali se dnevno selijo v mesta zaradi dela (Zemljič 2004).

Danes pojmujeemo podeželje mnogo širše. Podeželje namreč izgublja svojo nekdanjo podobo ter notranjo strukturo. Te spremembe se kažejo v večanju števila delovnih mest zunaj kmetijstva, na eni strani se poselitev podeželja veča ob industrijskih obratih, po drugi strani pa so predvsem odročna in hribovita naselja izpostavljena praznjenju in opuščanju kmetijstva ter zaraščanju manj primernih obdelovalnih površin.

Danes je podeželje zanimiv prostor bivanja s svojo kulturno krajino, kmetijske in gozdne površine se vse bolj prepletajo z območji bivanja in rekreacije mestnega prebivalstva. Vse to vpliva na spremembe načina življenja in vrednot na podeželju. Prebivalstvo - predvsem mlajše generacije - se še vedno množično izseljuje iz hribovitih predelov v ravninska območja mest in podeželja.

Podeželje danes združuje bivalni in delovni prostor podeželskega prebivalstva, prostor za pridelavo prehrambnih virov, prostor za prosti čas in rekreacijo mestnega in podeželskega prebivalstva, nadomestni prostor za širitev naselij, industrije, prometa ter različne infrastrukture (Prosen 1993, 23). Podeželje je s pomočjo povečane urbanizacije pridobilo drugačno vlogo in danes največkrat predstavlja le še prostor za bivanje in rekreacijo prebivalcev.

3.2 Ruralna in kmečka ženska

Poudariti je potrebno, da se pri nas izraza ruralne (podeželske) ženske in kmečke ženske ne pokrivata, temveč označujeta dve skupini žensk. A. Barbič (1992) namreč trdi, da se skupini ne razlikujeta samo po vključenosti v kmetijsko produkcijo in življenjskemu stilu, ampak tudi glede vključenosti v politično in družbeno sfero. Zato s kmečkimi ženskami označujemo tisto skupino, ki je aktivno vključena v kmetijsko proizvodnjo ali jo vzdržuje kmetijsko aktivna oseba, medtem ko so ruralne (podeželske) ženske tiste, ki živijo na podeželju ne glede na poklic in socialni status. Kmečke ženske predstavljajo samo 3% vseh podeželskih žensk v Sloveniji in kar tretjina ne prejema nobenega dohodka. Kmečke ženske se ne pojavljajo v politični sferi - ne na lokalni ne na nacionalni ravni, pogosto živijo v težkih razmerah in družba jim posveča le malo pozornosti. Tudi raziskovalci in institucije, ki so v zadnjih desetletjih mnogokrat izpostavljali problematiko žensk in njihovih pravic ter enakopravnost v družbi, so pogosto pozabljali na problematiko kmečkih žensk (Barbič 1992).

Tudi kmečke ženske se med seboj razlikujejo in jih delimo v dve skupini (Internetni vir 14):

- *Samostojne kmečke ženske* imajo enakopraven položaj v primerjavi z moškimi. Živijo na manjših kmetijah in se ukvarjajo z dopolnilnimi dejavnostmi, ki ji prinašajo zaslužek, medtem ko so moški večinoma zaposleni zunaj kmetije. Te ženske so udeležene pri odločanju v družini glede stroškov in načrtov, same si organizirajo delo in prostočasne aktivnosti.
- *Tradicionalne kmečke ženske* pa ne uživajo enakega položaja z moškimi na kmetiji. Moški v tem primeru delajo izključno na kmetiji, kar pomeni, da so ženske delovna sila in odločajo le pri gospodinjstvu in izobraževanju otrok. Ta skupina kmečkih žensk je ekonomsko odvisna od moških kar pomeni, da moški odloča tudi o njenem prostem času in aktivnostih.

3.3 Socialna izključenost

Kmečke ženske so kategorija žensk, ki se pogosto znajdejo v situaciji socialne izključenosti bodisi zaradi revščine, prostorske izoliranosti ali zaradi drugih dejavnikov. Pojem socialne izključenosti se je pričel uporabljati najprej v politiki, v Franciji so pojem uporabljali za ljudi, ki niso imeli socialnega zavarovanja, kasneje pa so ga evropske politične institucije prevzele

in ga razširile tudi na področje socialne politike. M. Ule (2000, 39) o socialni izključenosti pravi, da:

temelji na novih oblikah revščine, ki jih bolj kot materialno pomanjkanje in nezaposlenost določajo primanjkljaj alternativ, volje in motivacije ter revna predstava o možnem drugačnem življenju. Ekonomsko ogrožen posameznik je ogrožen tudi v vseh svojih socialnih odnosih: od medosebnih odnosov do odnosov z institucijami. Zato je vse bolj globalno socialno izključen.

Današnja individualizirana družba od posameznika in posameznice zahteva vse večjo razgledanost, različna znanja in spretnosti, komunikacijsko in informacijsko pismenost, da lahko oblikuje in ohranja pozitivno samopodobo in gradi svojo življenjsko pot. Če posameznik/ica čuti pomanjkanje vseh teh lastnosti, lahko pade v individualizirano revščino, ki ga/jo potiska na družbeni rob, kar povzroči globalno izločanje na rob večinske družbe in kulture (Ule 2000, 39).

Socialna izključenost je širok pojem, ki ga je težko izmeriti, predvsem pa ga ne smemo enačiti s pojmom revščine, saj ne vključuje le dimenzije "imeti", ampak vključuje tudi razsežnosti "pripadati" in "biti".

Kvantitativnih empiričnih raziskav o socialni izključenosti je v Sloveniji, zaradi pomanjkanja podatkovnih baz, relativno malo. Prva takšna raziskava je bila opravljena 1996 na temo Kakovosti življenja v Sloveniji. Koncept socialne izključenosti je bil v tem primeru merjen kot kopičenje izključenosti in prikrajšanosti pri posameznikih na področjih "stanovanjskih razmer, opremljenosti bivalnega okolja z javnimi storitvami in osnovnimi institucijami, izobrazbe in funkcionalne pismenosti, potrošnje, opremljenosti gospodinjstva in ekonomskih virov, zaposlitve in delovnih razmer ter socialnih stikov in opornih mrež" (Trbanc 1996, 309). Rezultati so pokazali, da prevladuje klasična socialna izključenost, ki zajema predvsem starejše, slabo izobražene osebe, ki živijo v manjšem kraju, se ukvarjajo s kmetovanjem ali gospodinjijo (Trbanc 1996).

Po mnenju A. Bhala in F. Lapeyre (Zavratnik Zimič 2000, 834) obstajajo trije vidiki socialne izključenosti – ekonomski, družbeni in politični.

1. Ekonomska dimenzija se kaže v izključenosti iz trga dela in posledično v izostanku osebnega dohodka.

2. Družbena dimenzija zajema pomanjkanje participacije določenih družbenih skupin v procesu odločanja in neenake možnosti v primerjavi z drugimi skupinami.
3. Pri političnem vidiku pa ima ključno vlogo država, ki s svojimi političnimi odločitvami in pravnimi akti določa politične in civilne pravice.

Pri socialni izključenosti gre torej za slabo vpetost v družbeno življenje in možnosti, ki so v družbi na voljo. Po mnenju M. Trbanc (1996) do socialne izključenosti pride zato, ker imajo posamezni integrativni sistemi slabo organizacijo ali pa slabo delujejo. Ključni viri, preko katerih poteka ekonomska in socialna integracija (npr. stanovanje, izobrazba, zaposlitev,...) so redki, dostop do njih pa omejen. Omejitve pa lahko privedejo do bolj ali manj prikrite diskriminacije.

4. Kmečke ženske in socialne pravice

Ko se je v 19. stoletju začel boj za enakopravnejši položaj žensk v družbi, so bile glavne akterke gibanja ženske z nekaj ekonomske in socialne samostojnosti, ki so živele v urbanih območjih. Ob tem so ženske na ruralnih območjih pogosto ostajale na obrobju, brez dostopa do virov informacij in dogajanja. Njihove možnosti glede odločanja, s kom, kje in kako bodo organizirale svoje življenje, so bile omejene.

V Sloveniji pred drugo svetovno vojno ni bilo vzpostavljenega pokojninskega zavarovanja kmetov, saj večina majhnih posestnikov ni bila zmožna plačevati stroškov. Čeprav je bila prva zakonodaja na tem področju sprejeta že takoj po vojni, pokojninsko zavarovanje za vse državljane pa leta 1957, so kmetje in kmetice morali čakati vse do leta 1972, ko je bil sprejet zakon o starostnem zavarovanju kmetov. Do tedaj so bili izključeni iz pokojninskega in socialnega zavarovanja, kmečke ženske pa tudi brez pravice do porodniškega dopusta. Kmečke ženske so si postopoma po letu 1972 pridobile pravico do zdravstvenega, pokojninskega in invalidskega zavarovanja, pravico do porodniškega dopusta, zagotovile so si status kmetijske proizvajalke, omogočena pa jim je bilo tudi zaposlitev zunaj kmetije (Sunčič 1990, 267).

Leta 1973 sklenjena pogodba med Zadružno zvezo Slovenije in Skupnostjo pokojninsko invalidskega zavarovanja je ženskam omogočila zavarovanje, vendar pa pogosto te možnosti

niso izkoristile. Zavarovane so bile le v primeru, če je bil mož zaposlen in kot tak tudi pokojninsko in invalidsko zavarovan. Leta 1983 pa je bil sprejet zakon o obveznem invalidsko pokojninskem zavarovanju za vse člane gospodinjstva, ki so delali samo na kmetiji. Na čistih kmetijah, kjer so morali biti zavarovani vsi člani gospodinjstev, se je pogosto pojavljal problem finančnega kritja prispevkov. In prav ženske so bile najpogostejše tiste, ki so se odpovedale zavarovanju, če kmetija ni bila sposobna pokriti vseh stroškov. Ena izmed pomembnejših pravic, ki je bila dodeljena kmečkim ženskam je tudi pravica do porodniškega dopusta, ki pa so jo najprej pridobile kmečke ženske, vključene v kmetijske zadruge. Leta 1982 je bil namreč podpisan sporazum, ki je določal denarno nadomestilo kmečkim ženskam, članicam kmetijske zadruge, ki so bile na porodniškem dopustu in 105 dni porodniškega dopusta (Barbič 1992, 51-53).

Za ostale kmetice, ki niso bile vključene v zadrugo, je bil problem porodniškega dopusta takrat še nerešen in je tako ostalo do leta 1993, ko je bil sprejet Zakon o družinskih prejemkih. Slednji določa, da so do starševskega dodatka upravičene tudi osebe, ki niso zavarovane po predpisih o zdravstvenem zavarovanju za pravico do nadomestila za čas zadržanosti z dela. Kljub temu pa morajo plačevati pokojninsko in invalidsko zavarovanje (Kozmik in Jeram 1997). Danes pa je v veljavi Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih iz leta 2003. Iz tega naslova imajo pravico do zavarovanja za starševsko varstvo in pravico do družinskih prejemkov kmetice, ki so vključene v pokojninsko zavarovanje. Zgolj zagotovitev teh pravic pa ne more pomeniti zadostne spodbude dekletom za poroko na kmetijo, je pa kljub temu, po mnenju A. Barbič (2005, 212), "pomemben prispevek za izboljšanje ekonomskega in družbenega položaja kmetic".

Kmečke ženske nimajo enakih možnosti za koriščenje pravic zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja, saj so večinoma zavarovane po svojih partnerjih oz. gospodarjih kmetij. Brez zavarovanja je okoli 11 % kmečkih žensk (najpogostejše so to mlajše od 25 let in starejše od 50 let). Redkeje plačujejo tudi za porodniško zavarovanje, saj kar 17 % ni koristilo pravice do porodniškega dopusta. Kljub temu je 62 % kmečkih žensk redno plačuje prispevke za zavarovanja (Internetni vir 14).

5. Stanje na podežlju v Sloveniji

Leta 1991 se je z osamosvojitvijo Slovenije pričelo spreminjanje sistema, zakonov in načinov življenja ter sprejemanje novih vrednot med ljudmi. Posledice vseh teh sprememb pa so se pokazale na več področjih – povečanje revščine in brezposelnosti ter zmanjšanje že pridobljenih socialnih pravic. Vse te spremembe so prizadele tudi kmečke ženske, ki so postale še bolj marginalizirana skupina v družbi.

Ena izmed pomembnejših sprememb je bila decentralizacija, ki je vključevala preoblikovanje regionalnega sistema v manjše lokalne skupnosti in administrativne enote, tej pa je sledila sprememba političnih smernic. Slednje so vključevale širitev moči in direktno podporo lokalnemu razvoju, preoblikovanje kmetijsko svetovalnih služb ter razvoj novih programov za skladnejši in hitrejši regionalni razvoj (npr. projekti obnove vasi, nacionalni programi za razvoj kmetijstva) (Internetni vir 13).

Podeželje ima v Sloveniji veliko vlogo, čeprav ni veliko primernih obdelovalnih površin. Razlog za to najdemo tudi v ugodnih infrastrukturnih objektih, majhnih razdaljah, telefoni, televizije in centralno ogrevanje so osnovni elementi v skoraj vsakem gospodinjstvu na podežlju. Večina populacije na podežlju je delavcev, pol kmetov, kmetje pa so v manjšini. Po podatkih Popisa iz leta 1991 jih je 7,6%. Večina mladih se odloča za službe zunaj kmetije, hkrati pa nove službe in delavniki ne dopuščajo, da bi lahko nadaljevali z delom na kmetiji kot popoldansko dejavnostjo. Slovensko kmetijstvo sloni na družinskem kmetovanju, saj povprečna slovenska kmetija obsega 5,9 ha. Poleg tega je samo 25% vseh kmetij večjih od 10 ha (Internetni vir 9).

Na osnovi dosedanjih podatkov je bilo ugotovljeno, da se delež aktivnih samo na kmetiji močno znižuje. Zato se pojavlja vprašanje, kako bo v prihodnje. Avtorja M. Kovačič in A. Udovč (2003) sta izdelala hipotezo na podlagi dosedanjih izkušenj. Izhajala sta iz podatkov števila mladih, ki vstopajo v aktivno dobo in upoštevala delež aktivnih v kmetijstvu in predpostavljala, da se jih bo toliko odločilo za kmetijski poklic. Ugotovila sta, da je delež nekajkrat premajhen, da bi zagotavljal zadostno število prevzemnikov kmetij. Mlade je torej potrebno pritegniti za kmetovanje, možnost za izboljšanje situacije pa vidita v boljših ekonomskih pogojih (Kovačič in Udovč 2003).

Po podatkih iz zadnjih Popisov prebivalstva iz leta 1991 in leta 2002 živi na podeželju skoraj polovica prebivalstva Slovenije, od tega je več kot polovica žensk (Tabela 5.1: Porazdelitev prebivalstva glede na spol in tip naselja leta 1991 in leta 2002). Razmerje v številu prebivalcev na podeželju in v mestu je ostalo enako, prav tako se ni bistveno spremenilo razmerje med spoloma.

Tabela 5.1: Porazdelitev prebivalstva glede na spol in tip naselja leta 1991 in leta 2002

	1991	moški	ženske	2002	moški	ženske
Mestna naselja	971.502	461.826	509.676	997.772	479.356	518.416
Nemestna naselja	941.853	461.817	480.036	966.264	479.220	487.044
SKUPAJ PREB.	1.913.355	923.643	989.712	1.964.036	958.576	1.005.460

Vir: Internetni vir 9

Sicer pa glede na rezultate Popisov iz let 1961, 1971, 1981 in 1991 lahko ugotovimo (Tabela 5.2: Delež žensk v skupnem številu kmetijskega in aktivnega kmetijskega prebivalstva na območju Slovenije), da je število oseb, ki so se opredelile kot kmetje na podlagi vprašanja o poklicu, upada. Aktivnih v kmetijstvu je bilo leta 1961 283 000 in se je v 30 letih zmanjšalo na 109 000. Aktivni kmetje so tisti, ki za svoje delo prejemajo dohodek ali pa so pomagajoči družinski člani/članice. Delež žensk med aktivnimi kmeti je bil vsa leta okoli 50%. Višji delež leta 1971 in leta 1981 si je mogoče razložiti z dejstvom, da se moški pogosteje odločijo za delo zunaj kmetije in je ženska tista, ki delo na kmetiji opravlja kot poklic. Podatkov iz Popisa prebivalstva leta 2002 zaradi spremenjene metodologije popisovanja ni mogoče vključiti v Tabelo 5.2. Navajam le nekaj primerljivih podatkov o aktivnem kmečkem prebivalstvu. Po podatkih Popisa prebivalstva 2002 je bilo 24.138 kmetovalcev med delavno aktivnim prebivalstvom, kar pomeni skoraj 3% od vseh aktivnih prebivalcev (Barbič 2005).

Tabela 5.2: Delež žensk v skupnem številu kmetijskega in aktivnega kmetijskega prebivalstva na območju Slovenije

Leto	Kmečko prebiv. ² (000)	Ženske	% žensk v kmečkem prebiv.	Aktivni v kmetijstvu	V kmet. aktivne ženske	% žensk akt. v kmetijstvu
1961	495	274	55,3	283	139	49,1
1971	353	194	55	211	113	53,5
1981	173	99	57,2	117	64	54,7
1991	145	77	53,2	109	55	50,4

Vir: Internetni vir 9

Delež kmečkih gospodinjstev, ki so odvisni samo od prihodkov iz kmetijstva, je zelo nizek, saj so slovenske kmetije majhne, zato je najmanj eden član prisiljen poiskati zaposlitev zunaj doma. Pri tem gre največkrat za moškega in sicer kar v 69,7% primerih, med gospodaricami pa je zaposlenih le 31,2%. Če primerjamo Popisa prebivalstva iz leta 1991 in leta 2002 se je število kmetij zmanjšalo za 25.615 (ali 22,9 %), kar pomeni, da je v zadnjem desetletju prenehalo s kmetovanjem 7 do 8 kmetij na dan. Tudi na podlagi podatkov o razvojnih ambicijah kmetij iz raziskovalnih projektov kaže ocena, da bo v Sloveniji okoli 40 % kmetij opuščeni z iztekom sedanje generacije. To pomeni, da naj bi se do leta 2010 število kmetij zmanjšalo na 67 000 (leta 1991 jih je bilo 112 000, leta 2000 pa 86 000). Del zmanjšanja kmetij v preteklosti lahko pripišemo spremenjeni metodologiji zbiranja podatkov, saj nekatera gospodinjstva, ki sicer posedujejo nekaj zemlje, niso več šteta za kmetijo. Kljub temu pa se razmere za kmetovanje vse bolj zaostrejuje in je pričakovati intenzivnejše zmanjševanje kmetij. Približno tretjina slovenskega območja je podvržena depopulaciji zaradi slabih geografskih pogojev. Mlado prebivalstvo zato odhaja v mesta, kar vpliva na intenzivno staranje prebivalstva predvsem na bolj odročnih podeželskih območjih, s tem se zmanjšuje obseg pridelovanja, zaraščajo se zemljišča, socialni in kulturni stiki so vse šibkejši. Vse to vodi v propadanje gospodarskih potencialov, infrastrukture in kulturne dediščine in s tem postopen razkroj kulturne krajine (Kovačič in Udovč 2003).

² Med kmečko prebivalstvo so uvrščeni vsi tisti, ki imajo poklic kmetovalca, ribiča ali lovca (v družbenem ali zasebnem sektorju), in tisto vzdrževano prebivalstvo (gospodinja, predšolski otroci, učenci, študentje,...), ki ga vzdržujejo osebe, ki opravljajo omenjeni poklic.

5.1 Kakšna je povprečna kmečka ženska v Sloveniji

Statistični podatki iz leta 2007 kažejo, da je povprečna kmečka ženska v Sloveniji stara 54 let in ima končano osnovno šolo. Skupaj z ostalimi člani gospodinjstva obdeluje 6,3 ha zemlje in ima v hlevu 5,5 glav živine. Za vse te dejavnosti porabi 40 ur na teden, poleg tega ženske na kmetiji, ki so mlajše od 45 let, skrbijo za 1,3 otroka. Dve tretjini žensk je glede svojega statusa odgovorilo, da so na kmetiji pomagajoči družinski član, kar pomeni, da za svoje delo ne prejemajo nobenega dohodka. Pri tem gospodinjska opravila in kuhanje niso upoštevana kot delo, čeprav ta delovna aktivnost bistveno prispeva k družinski dobrobiti.

Kmečke ženske porabijo za delo v povprečju 40 ur tedensko, kar je slabo uro več, kot ga opravijo ženske v ostalih dejavnostih. Poleg tega je njihov delavnik razpotegnjen čez cel teden, saj morajo opravljati svoje delo tudi ob sobotah in nedeljah. Starostna sestava kmečkih žensk je zelo stara, saj je kar 7 od 10 žensk starejših od 45 let in med njimi je tri četrtine gospodinj in upokojenk. Tudi izobrazbena struktura ni najbolj spodbudna. Kar dve tretjini ima nedokončano ali končano osnovno šolo. Pri mlajših ženskah pa je opazen napredek, saj jih ima kar dve tretjini dokončano srednjo šolo in tudi kažejo željo po nadaljevanju izobraževanja. Manj pa se jih odloča za razne seminarje in tečaje. Primerjava med podatki v zadnjih desetih letih kaže, da ženske na kmetiji delajo kar 10 ur manj, nekoliko pa se je zvišala tudi povprečna starost ter izboljšala izobrazba, predvsem pri mladih (Internetni vir 11).

Med ženskami, ki poleg osnovnega poklica opravljajo še kakšno delo, je kmetijstvo najbolj priljubljena dejavnost, saj jih je v tej dejavnosti skoraj polovica delala ob popoldnevih. Po podatkih Statističnega urada (Internetni vir 11) je spomladi 2007 nekaj več kot 6.000 žensk po službi opravljalo dopolnilno delo na področju kmetijstva.

5.2 Izobrazba kmečkega prebivalstva

Dobra izobrazba je danes predpogoj za uspešno in dobro poklicno delo, hkrati pa nanjo gledamo tudi kot del življenja (Macura v Pinterič 2005, 12). Od kmetovega znanja in usposobljenosti je odvisna njihova uspešnost/kakovost pri pridelovanju hrane (stopnja samooskrbe) in zadovoljevanje različnih življenjskih potreb. Posredno pa izobraženost in

ozaveščenost pomembno vplivata na vzdrževanje naravnega ravnovesja, ohranjanje tradicije in varovanje kulturne dediščine.

Podatki o stopnji izobrazbe kmečkega prebivalstva (Černič Istenič 2003) govorijo o pomembno nižji povprečni stopnji izobraženosti glede na celotno populacijo. Na splošno po svetu in v Sloveniji moški dosegajo višjo izobrazbo kot ženske, čeprav se zadnje čase to razmerje izenačuje. Raziskava na Nizozemskem (Ondersteijn v Pinterič 2005, 12) dokazuje, da je izobrazba močno povezana z odločitvami, ki se sprejemajo na kmetijah. Pri gospodarjih/icah z višjo stopnjo izobrazbe je kmetijska dejavnost bolj intenzivna in usmerjena, ter hitreje napreduje (Pinterič 2005).

Zbrani so bili podatki (Kovačič in Udovč 2003) o izobrazbi, ki kažejo, da so kmečke in podeželske ženske manj izobražene kot ženske v urbanih naseljih. To je še vedno posledica tradicionalnega mišljenja, saj tisti otroci, ki ostanejo na kmetiji, naj ne bi potrebovali visoke izobrazbe za delo. Kljub temu se je situacija v zadnjih dveh desetletjih spremenila, saj dekleta iz kmečkih družin dosegajo višjo izobrazbo kot njihove matere. Izobražujejo se na področjih, ki so bile v preteklosti predvsem v domeni izobraževanja moških. V preteklosti je bil med dekleti najbolj priljubljen predmet gospodinjstvo, z leti pa so se začela zanimati za agronomijo, ki je bila v preteklosti zanimiva predvsem za fante (Kovačič in Udovč 2003, 307).

To kaže na dejstvo, da nove generacije kmečkih žensk ne želijo ostajati samo doma in biti gospodinje. Možnost za izobraževanje kmečkih žensk danes ponujajo številne organizacije, ki nudijo svetovanja glede novih načinov pridelave, turistične ponudbe, financ in seminarje za pridobivanje novih možnosti širjenja ponudbe in proizvodnje na podeželju. To nalogo dobro opravljajo številne Kmetijsko svetovalne službe, ki so bile ustanovljene že leta 1953 pod okriljem Ministrstva za kmetijstvo. Danes jih lahko najdemo v vseh večjih mestih po Sloveniji, kar pomeni, da so povezani tako rekoč z vsemi kmečkimi družinami.

Izobrazbena struktura kmetov in kmetic se sicer izboljšuje, čeprav gledano v celoti še vedno velja, da je največji delež kmečke populacije končal samo osnovnošolsko stopnjo izobrazbe. Vendar pa mlajša kot je generacija, višjo stopnjo izobrazbe dosega. Ob tem trendu raziskovalci sklepajo, da bo celotna generacija mladih na kmetijah dosegla najmanj poklicno ali srednjo stopnjo izobrazbe (Kovačič in Udovč 2003).

V zadnjem času stopajo v ospredje na kmetiji tudi druge dejavnosti, zato postaja delo na področju kmetijstva vedno zahtevnejše. Delo kmeta prevzema značilnosti podjetništva, saj zahteva prilagajanje spremembam, uvajanje novih tehnologij, vrednotenje dosežkov svojega dela, pridobivanje dodatnih sredstev, iskanje tržnih priložnosti, prodajo pridelkov in izdelkov, iskanje možnosti za dopolnilne dejavnosti itn. Novosti v stroki, tehnoloških postopkih in zakonodaji ni mogoče osvojiti samo z delom in na osnovi izkušenj, temveč je potrebno pridobiti kakovostno znanje, ki predstavlja podlago za strokovne in poslovne odločitve. S tem se pojavljajo vedno večje zahteve po ustrezni ravni pismenosti v vsakdanjem življenju, t.j. obvladovanju različnih vrst temeljnih spretnosti, povezanih s pismenostjo (branje, pisanje, raba računalnika). Ta jim zagotavlja hitrejšo prilagajanje sodobnim tokovom v kmetijstvu, večjo uspešnost, blaginjo in boljšo kakovost življenja z ohranjanjem njihovega naravnega okolja. Kmetje se srečujejo z različnimi oblikami informacijsko-komunikacijske tehnologije tudi pri opravljanju tradicionalnih del na podeželju, kot so poljedelstvo in živinoreja. Tudi na drugih področjih delovanja se jim ne morejo izogniti (npr. zdravstveni domovi, banke, javni promet itn.). Za svoje delo potrebujejo spretnosti, povezane z (Knaflič 2006):

- branjem - za razumevanje navodil in drugih tiskanih obvestil;
- pisanjem - za izpolnjevanje obrazcev in pisanje dopisov;
- računanjem - pri vodenju ekonomike, izračunu stroškov.

Manjše kmetije so veliko kmetov in kmetic pripeljale do tega, da so začeli iskati dodaten zaslužek zunaj kmetije. Največkrat so bili to moški, danes pa se vse več samskih žensk odloča za zaposlitev zunaj doma, saj vidijo, da finančna neodvisnost pripomore k samostojnosti in boljšemu življenju, kot so ga imele njihove matere. Položaj starejših kmečkih žensk je namreč pogosto zelo težaven, označuje ga pomanjkanje denarja in prostega časa, ekonomska odvisnost od moških članov gospodinjstva, izolacija in s tem pomanjkanje informacij, osamljenost, pomanjkanje samozavesti itn. Pogosti so tudi slabi odnosi z družinskimi člani, še posebej s taščami, vse to pa je posledica privzgojenih vrednot, ki postavlja moškega na čelo družine.

5.3 Delitev dela na kmetiji

V kmečkih gospodinjstvih je prisotna izredno tradicionalna delitev dela. Ženske opravljajo vsa gospodinjska dela in dela v bližini doma, medtem ko so moški zadolženi za delo zunaj doma, z mehanizacijo. Skupne odločitve pa so predvsem povezane z odločanjem o večjih stroških, kot so nakupi kmetijske mehanizacije, avtomobilov, obnove objektov ter tudi o preživljanju letnega dopusta in nakupu oblačil za otroke in odločanje o njihovem šolanju.

Pomembnost gospodarske vloge žensk je s svojo raziskavo ugotavljala I. Destovnik (2002), ki je preko starih zapisov in fotografij ter ostalih pričevanj ugotavljala vlogo žensk v času kmečkega gospodarjenja na južnem Koroškem od druge polovice 19. stoletja do konca prve polovice 20. stoletja. V svojem delu ugotavlja, da je bila kmečka ekonomija hišno in družinsko organizirana ter brez ločnice med družinskim življenjem ter pridobitnim delom. Spolna delitev dela je tako sprva obstajala le za moške, ki so opravljali samo t.i. moška dela. Moška dela so bila povezana z ugledom - bolj ko je delo pomenilo preživljanje družine in prinašalo zaslužek, bolj je bilo opredeljeno kot moško, manj tržno usmerjena dela pa so bila vedno bolj ženska. Kljub temu pa so ženske opravljale vsa dela.

V preteklosti je bil prevladujoči družbeni diskurz cerkve, ki je poudarjal predvsem delavnost ženske in njeno skrb za druge. Družbeno zaželeno žensko telo tedaj ni bilo lepo telo, temveč je veljalo le toliko, kolikor je lahko naredilo (Destovnik 2002, 8-9).

5.4 Vir zaslužka na kmetijah

Slovenska kmetijska politika ne posveča posebne pozornosti revščini na podeželju in socialni izključenosti slovenskih kmetov. A. Barbič (2005) je povzela rezultate o družbeni slojevitosti D. Hafner Fink (2001) in ugotovila, da velik delež kmetov pripada najnižjim družbenim slojem, kar sicer ne pomeni revščine, ampak predstavlja večjo možnost, da se predstavniki tega sloja znajdejo v njej. Hkrati Barbičeva (2005, 76-77) opozarja, da je revščina na podeželju večkrat socialne narave, ki se kaže v osamljenosti in pomanjkanju delovne moči, kot ekonomske.

Stopnja brezposelnosti žensk in mladih je razmeroma visoka na podeželskih območjih in velja za celotno Evropo. Stopnja brezposelnosti žensk na podeželskih območjih je bila leta 2006 10,6 %, stopnja brezposelnosti moških pa razmeroma nizka, tj. 7,9 %. V urbanih območjih so bile stopnje za ženske (6,8 %) in moške (6,2 %) podobnejše (Internetni vir 7).

Vendar pa ta podatek še ne pomeni, da kmečke ženske niso aktivne v svojem življenju in ne prispevajo k ekonomski blaginji svoje družine. Prav tako je napačno predvidevanje, da imajo ob dejstvu, da so nezaposlene, več prostega časa, ki bi ga lahko koristno porabile za profitne dejavnosti. Sodeč po raziskavah, so ženske prikrajšane le pri odločanju o pomembnejših zadevah na kmetiji in v širši skupnosti. S svojim delom pa omogočajo, da lahko odločitve sprejemajo moški. In prav neenaka prisotnost moških pri družinskih in gospodinjstvih opravilih ženskam pomeni neenakost in s tem manjši pomen v odločanju in sodelovanju pri razvoju podeželja. In ravno kmečke ženske so ponavadi tiste, ki znajo oceniti potrebe podeželja in njihov potencial (Internetni vir 2).

V zadnjem desetletju se je povečalo število podatkovnih virov za ocenjevanje dohodka iz kmetijstva (Kovačič in sod. 2001). Kljub temu imamo v Sloveniji še vedno težave pri pridobivanju ocen dohodka celotne kmetije (Oblak 2003). Na podlagi takšnih ocen bi lahko oblikovali pravo sliko o ekonomskem položaju slovenskih kmetij kot socio-ekonomskih enot (kombinacija kmetije kot gospodarske komponente in kmečkega gospodinjstva kot socioekonomske komponente). Kombiniranje različnih virov dohodka je značilno tako za slovenska kmetijska gospodarstva kot tudi za evropska (Kavčič 2006). Strokovnjaki ocenjujejo, da okrog 70 % kmetijskih gospodarstev kmetijska proizvodnja prinaša le dodaten vir dohodka, sicer pa dohodek izhaja iz drugih dejavnosti (Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007-2013 2007, 36).

Danes je najbolj uveljavljen t.i. socio-ekonomski tip kmetije (Internetni vir 12) kot kazalnik dohodkovnega položaja in povezanosti članov kmečkega gospodinjstva z osnovno kmetijsko dejavnostjo v Sloveniji in se izračunava na podlagi podatkov pridobljenih s Popisom prebivalstva. Ločimo:

- čiste kmetije (noben član jedra družine ni zaposlen zunaj kmetije);
- mešane kmetije (kombinirajo dohodek iz kmetijske dejavnosti in iz zaposlitve zunaj kmetije);
- dopolnilne kmetije (vsi aktivni družinski člani zaposleni zunaj kmetije);

- ostarele kmetije (vsi člani družine so starejši od 65 let).

5.5 Položaj kmečkih žensk v Sloveniji po letu 1991

Slovenija je v začetku 90-ih let prejšnjega stoletja z osamosvojitvijo spremenila celoten politični in socialni sistem. Pri tem so bila vprašanja o vključevanju žensk v razvoj in reševanju problemov s spolnimi stereotipi vse prej kot resno obravnavani. Kmečko žensko pa so še bolj ovirale tradicionalne vrednote, ki so na podeželju še danes delno prisotne. Že splošno mnenje o podeželju in kmetovanju v Sloveniji je nizko, zato so bile tamkajšnje ženske nesamozavestne in niti niso znale zahtevati svojih pravic. Zato so bile vedno v ozadju in niti Urad za žensko politiko jim ni posvečal veliko pozornosti (Internetni vir 13). V ospredju zanimanja in nudenja informacij so bile vedno zaposlene ženske. V 70-ih letih prejšnjega stoletja je pričela z delovanjem Kmetijsko svetovalna služba, ki je prva pričela z nudenjem informacij kmečkim ženskam in jih vodila skozi spremembe sistema in okolja. Leta 1995 pa so začeli sodelovati z Zvezo kmetov Slovenije, ki bolje pozna potrebe kmečkih žensk.

V zadnjih desetih letih je bila kmečka ženska v Evropskem prostoru zelo zapostavljena, in ker je njihova situacija zelo kompleksna, je potrebno kmečko žensko obravnavati s strani politike in s strani nepolitičnih organizacij. Strokovnjaki so v upanju na izboljšanje položaja kmečkih žensk v Sloveniji in Evropi in njihovo vključitev v politiko razvoja na podeželju v ta namen leta 1996 napisali Nacionalni akcijski plan za kmečke ženske v razvoju podeželja (Verbole 2000).

Slovenija je bila ena prvih držav, ki ga je sprejela in pričela z uresničevanjem. Najprej je bilo potrebno opredeliti problem z zbiranjem in analizo podatkov, saj je ciljna skupina zelo raznolika, o njej pa je pred tem obstajalo le malo podatkov. Glavne naloge akcijskega plana so bile:

- izboljšati kvaliteto življenja kmečkih žensk in jim ponuditi dostop do informacij, izobraževanja in institucionalno pomoč;
- zagotoviti enak dostop do zaposlitve in naravnih bogastev;
- izboljšati dostop do socialnih in zdravstvenih storitev;
- promovirati spolno enakost v zasebnem in javnem življenju;

- promovirati celostni problem enakosti spolov v političnem sistemu;

Na podlagi raziskav in intervjujev s kmečkimi ženskami so se za problematične izkazala naslednja področja.

Izobraževanje in urjenje

Potrebno bi bilo prenoviti programe srednjih in višjih kmetijskih šol, ki bi bili privlačni za mlade kmečke ženske in bi zadovoljili njihovim potrebam. Hkrati je potrebno v javnosti dvigniti pomen kmetovanja ter otrokom v kmečkih družinah zagotoviti primerno izobrazbo.

Zdravstveno varstvo

Zmanjšati stroške zavarovanja vsakega novega člana v kmečkem gospodinjstvu in zagotoviti kmečkim ženskam pravico do pokojnine in invalidskega zavarovanja ter nadaljevati z raziskovanjem zdravstvenega stanja med kmeticami.

Reproduktivno delo

Prekiniti s tradicijo, ki ženske postavlja v podrejen položaj in omogočiti večjo moč pri odločanju na kmetiji na vseh področjih njenega razvoja in delovanja.

Produktivno delo

Povečati število solastnic in lastnic kmetij in zagotovili delo zunaj kmetije, če si to želijo, povečati samozavest in opogumiti pri odločanju.

Popoldanske dejavnosti

Omogočiti izobraževanje kmečkim ženskam, da se bodo lahko opravljale dodatne dejavnosti in si s tem pridobile ekonomsko neodvisnost ter oblikovati različne strategije, da se lahko prilagodijo različnim potrebam.

Socialni in pravni status

Zagotoviti kmeticam pravice, kot so jih nekoč že imele ter opogumiti kmetice, da bodo sodelovale tudi na politični ravni.

Vladne organizacije in ženske

Spodbuditi organizacije in odgovorna ministrstva, da se v večji meri posvečajo problematiki kmečkih žensk in rešujejo njihove potrebe ter opredeljuje projekte, ki vključujejo kmečke ženske v prihodnosti in njihov pomen.

Nevladne skupine in organizacije

Povečati povezovanje med organizacijami in opozarjati na problematiko kmečkih žensk ter povečati sodelovanje z njimi (Internetni vir 1).

Ta projekt je kmalu obrodil sadove, saj se je predvsem Urad za žensko politiko začel zanimati in raziskovati problematiko kmečkih žensk. V letu 1997 je Slovenija tako prvič praznovala svetovni dan kmetic. Dogajati so se začele številne konference, ki so bile tudi medijsko opazne, v izvajane projekta pa se je aktivno vključilo tudi Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Kljub temu po mnenju Verboletove (Internetni vir 14) ni pričakovati, "da bodo spremembe nastale čez noč, saj podeželske in kmečke ženske niso prioriteta slovenske vlade".

5.6 Vpliv cerkve na položaj žensk

V 20. stoletju se je povečala sekularizacija v večjem delu zahodnega sveta. Zmanjševati se je začel obisk cerkva in cerkvenih obredov, pojavljati so se začele spremembe v religioznih prepričanjih in, cerkev, ki je bila v preteklosti najpomembnejša družbena institucija, je začela zgubljati svoj vpliv (Jogan 2001).

Kljub vse bolj kulturno raznovrstnim družbam, velja v Evropi še vedno androcentričen red, ki predstavlja nadvlado moških in podrejen položaj žensk. In cerkev je bila tista, ki je skozi stoletja vzpostavljala takšen družbeni red in natančno določala vlogo žensk. Idealno podobo ženske predstavlja lik device Marije. Zanj je značilno usmiljenje, pripravljenost pomagati vsem pomoči potrebnim, glavno lastnost pa predstavlja ljubezen do trpljenja (Jogan 2001, 127). Vseskozi pa je poudarjeno tudi brezmadežno spočetje, ki nakazuje sovražnost do spolnosti, ki je nasploh stalnica katoliške cerkve. Zakonska zveza pa predstavlja temeljni kamen neposrednega vpliva cerkve in le pod tem pogojem je družina priznana kot "prava". Jedro razlage o pravi ženski identiteti je prav njena primarna vloga – vloga matere, ki opravičuje odvisen položaj žensk in sprejemanje različnih oblik gospodovanja. Marija nastopa kot orodje boga, česar se zaveda, in ta položaj je upravičen z visokim položajem, ki si ga je pridobila kot mati odrešenika. S tem je opredeljena ženska narava s posebno, skrivno zvezo z Bogom, ki jo je imela Marija kot mati Sinu najvišjemu, saj se je svobodno odločila za pokornost Gospodovi volji.

Sodobni uradni dokumenti katoliške cerkve poudarjajo, da bi ob "pomoženju" ženska bila "oškodovana, kajti utegnila bi izgubiti svoje bistveno bogastvo, ki je zares izredno" (Joannes Paulus 1989, 21). Da pa se ženske ne bi počutile zapostavljene, jim je ponujeno nadomestilo s

poudarjanjem osebnih zmožnosti, ki "gotovo niso manjše zmožnosti moškega bitja, samo drugačne so" (Joannes Paulus 1989, 21). Neprestano poudarjanje posebnosti žensk brez dvoma prispeva k nastajanju neravnovesne identitete sodobnih žensk. Apostolsko pismo pa vsebuje tudi priporočila glede izboljšanja slabega položaja žensk. To je možno s pravilnimi razlagami posebnosti ženske identitete (nesamostojna, podrejena, čustvena) in ob podpori katoliške cerkve, ki prosi, da bi "vse žene našle same sebe v tej skrivnosti in v svoji največji poklicanosti" (Joannes Paulus 1989, 56). Ta omejitev ženske na materinstvo lahko pri ženskah povzroča občutek krivde, če so zaposlene tudi zunaj doma. To pomeni oviro pri pridobivanju samozavesti in samopodobe ter neugodje ob izražanju svojih lastnih interesov (Jogan 2001).

Dominacija moških na podeželju se je do druge polovice 20. stoletja ohranjala predvsem zaradi podpore katoliške cerkve, ki je hierarhijo med spoloma določala v korist moških. Poleg tega pa je bilo kmetijstvo na podeželju v preteklosti glavna dejavnost in vir zaslužka, slaba infrastrukturna povezanost z mesti pa je ženske še bolj ovirala pri boju za enakopravnejši položaj (Barbič 2000). Druga svetovna vojna je povzročila plaz novih zaposlitev zunaj doma in moške so se vse pogostejše odločali zanje in prepustili vodenje kmetij ženam, ki pa jim je bila kljub temu redko priznana vloga gospodarice. Vse pogostejše so bile migracije v mesta in povezave so se izboljšale. Tradicionalnost danes ni več prevladujoča oblika definiranja odnosov med spoloma, še vedno pa jo je moč zaznati in predstavlja oviro pri emancipaciji kmečkih žensk. Njena vloga je še vedno združena z vlogo matere in gospodinje, ki je delovna sila na kmetiji. Nevidnost vloge kmetice na kmetiji in v družini prispeva k ohranjanju tradicionalnosti in vodilne vloge gospodarja.

5.7 Kmečka družina

Kmečka družina je enotnost proizvodnje, potrošnje in načina življenja. Takšen način je že v preteklosti zahteval posebno delitev in organizacijo dela. Delitev dela je v veliki meri narekovala usmerjenost kmetije oziroma oblika kmečkega gospodarstva (Sieder 1998).

Kmečki otroci danes, podobno kot podeželski, ne sodelujejo več veliko pri gospodinjskih opravilih. Razlike med spoloma se kljub temu ohranjajo, saj otroke ženske spola bolj uvajajo v gospodinjska dela, otroke moškega spola pa v produkcijska dela. Starši hčerkam ponavadi

ne načrtujejo kmetijske kariere, temveč je le ta predvidena za moške potomce, čeprav je danes prisoten velik problem nasledstva (Černič Istenič 2002). Otroci so na podeželju, sodeč po mnenju anketirancev (Barbič 2003), prikrajšani za marsikaj. Imeli naj bi manj možnosti za kvalitetno izobraževanje in obiskovanje zunajšolskih dejavnosti, manj prostega časa in so mnogokrat prikrajšani za počitnice. Imajo manj stikov z ljudmi in so deležni manjše pozornosti od staršev, kar vpliva na njihovo manjšo samozavest in samostojnost. Kmečko okolje pa ima tudi mnogo prednosti, kot so zdravo in čisto okolje, dovolj prostora za gibanje, večja svoboda in sproščenost, manj slabe družbe in boljša vzgoja. Za kmečko vzgojo, ki so jo deležni otroci, nosijo velik pomen delovne navade.

Izraz družinska kmetija se je uveljavil zaradi neposredne povezanosti kmetije kot gospodarskega obrata z družino, ki ga upravlja in ga ima v lasti. Ta izraz opravičujeta dva razloga. Prvi je sociološki-psihološki vidik kmetije kot družinskega obrata (osebne lastnosti kmečkega gospodarstva, generacijska struktura članov gospodinjstva, delitev dela in odločanje itn). Drugi razlog pa je v nujnosti razlikovanja kmetije, ki jo ima v lasti družina in jo tudi obdeluje, od kmetije, ki je v lasti družine, vendar na njen ne živi niti je ne obdeluje temveč jo daje v zakup.

Pomena kmečke družine za gospodarsko rast kmetije se močno zavedajo tako kmetijski strokovnjaki kot tudi sami kmetje. V ta namen so leta 1988 ustanovili Slovensko kmečko zvezo in Zvezo kmečke mladine, ki sta v svoj program vključili celovit razvoj podeželja in zagotavljali tudi mladim polno življenje na vasi. Potrebo po preučevanju kmečke družine in njene samoobnove so vzpodbudili mnogi kmetje v začetku 90-ih prejšnjega stoletja, ki si niso mogli najti žene, ki bi bila pripravljena priti na kmetijo (Barbič 2003).

V ospredju področij ruralne sociologije in agrarne ekonomike je bila vedno donosnost in velikost kmetij, opremljenost z mehanizacijo, člani kmečke družine pa so bili le delovna sila na kmetiji. Kmečka družina je v Sloveniji osnovna celica družinske kmetije, saj zagotavlja s tem delovno silo in nasledstvo. Neproizvodni elementi kmečke družine niso bili nikoli v ospredju zanimanja, kmetje so bili le ena izmed družbenih skupin. Za spoznanje novih razmer v kmečkih družinah je tako potrebno raziskati številne dejavnike in jih med seboj povezati. Pri tem ne gre le za kmečke ženske, tudi otroci in starejši so izpostavljeni novim izzivom in situacijam v okolju, katerim se morajo prilagajati.

V zadnjih 30 letih se je zgodilo več dramatičnih sprememb, ki so močno vplivale na družinsko kmetovanje v Sloveniji. Med njimi so bile najpomembnejše na področju kmetijstva naslednje (Barbič 2005, 274):

- gibanje v smeri lastnik-kmet (zaradi tehnološkega razvoja lahko kmetijo poklicno upravlja en sam človek in to je ponavadi lastnik kmetije);
- usmerjanje v dodatne kmetijske dejavnosti kot dopolnilo primarni kmetijski produkciji - to je največkrat kmečki turizem;
- izstop kmečkih žensk iz anonimnosti in ekonomsko osamosvajanje ter povezovanje z nevladnimi organizacijami.

Zunaj kmetijstva pa so se prav tako dogajale spremembe, ki so vplivale na kmečke ženske. Med drugim je bila to vse bolj intenzivna gospodarska globalizacija, zmanjšanje zaposlitvenih možnosti, še posebej za nižje izobraženo kmečko prebivalstvo, priseljevanje nekmečkega prebivalstva na podeželje, ekološki problemi in gibanja.

Svetovna globalizacija ni prizanesla manjšim kmetijam, saj je bila konkurenca pri dobavi kmetijskih proizvodov premočna. Kmetje so tako začeli iskati nove priložnosti v nišni proizvodnji (ekološka pridelava, kmečki turizem) in v storitvah za javno dobro, ki jih financira država (npr. skrb za stare, vzdrževanje kulturne krajine). Posledice sprememb za družinsko kmetovanje so tako v tranzicijskih državah še bolj dramatične kot v državah, ki so vajene tržnega načina upravljanja. Zato je potrebna celovita kmetijska politika in pomoč, usmerjanje družinskih kmetij ter velika mera samoiniciativnosti samih kmetov, da bodo lahko preživeli in da se bo tradicija nadaljevala.

Na kakovost življenja vpliva ekonomska varnost, dostopnost do storitev, ki jih izvajajo izobraževalne, zdravstvene, socialnovarstvene, kulturne in športne ustanove, kot tudi možnosti za sodelovanje v procesih odločanja in vključevanje v različne organizacije in društva. Kmetje se zavedajo svojega marginalnega položaja v družbi in si prizadevajo za aktivno vključevanje vanjo. Strokovnjaki menijo (Barbič 2005, 275), da kmetje na različne načine rešujejo te probleme. Zato so bili oblikovani trije tipi kmečkih družin, s katerimi bi lahko pripomogli pri oblikovanju razvojnih politik, ki bodo najbolj ustrezale posameznemu tipu.

Pri raziskovalnem projektu "Tipologija kmečkih družin" (Barbič 2005) v Sloveniji" so bile upoštevani naslednji dejavniki:

- značilnost kmetije;
- lastnosti družine;
- vloga žensk v kmečki družini.

Tipologija je bila opravljena na podlagi podatkov iz raziskave 780 kmečkih družin v Sloveniji iz leta 1991. Kljub temu, da podatki niso bili zbrani z namenom oblikovanja tipologije kmečkih družin, so dobljeni rezultati zadostna podlaga za nadaljnje raziskovanje in ustvarjanje politike ohranitve družinskih kmetij in spodbujanja kmetijstva ter zmanjševanje razlik med mestom in vasjo. Identificirane so bile tri različne skupine:

- vitalno demokratična kmečka družina (tip 1);
- propadajoča tradicionalna kmečka družina (tip 2);
- vitalno tradicionalna kmečka družina (tip 3).

Vitalno demokratični in vitalno tradicionalni tip sta približno enako zastopana (ok. 37%), propadajoči tradicionalni tip pa zajema četrtno kmetij.

Tip vitalne demokratične kmečke družine zaznamuje dejstvo, da o investicijah na kmetiji odločata mož in žena, oba tudi hodita po opravkih. Za ta tip družine je značilna najvišja vključenost otrok v poklicno in visoko izobraževanje, pri vzgoji otrok pa prav tako sodelujeta oba starša.

Tip propadajoče tradicionalne kmečke družine je najbolj izrazito določen z negativnimi vrednostmi. Zaznamuje ga majhno število članov gospodinjstva, praviloma ene generacije. Če imajo otroke, o njihovi vzgoji odloča kdorkoli (kar v praksi pomeni, da pogoste nihče nima časa zanje). Gospodarice in gospodarji kmetij so pogosto brez lastnih dohodkov ali prejemajo samo pokojnino, njihova gospodinjstva pa so skromno opremljena, o investicijah pa praviloma odloča mož/gospodar.

Tip vitalno tradicionalne kmečke družine ima večje število članov, ponavadi pripadajo člani gospodinjstva večim generacijam, vzgoja otrok je pod nadzorom moža in žene. Vsaj del žena/gospodaric ima lasten dohodek, kmetije so dobro opremljene. Tradicionalnost pa se

opazi še v nižji izobrazbi, za odločanje o zadevah kmečkega gospodarstva je odgovoren mož ter praviloma hodi po opravkih na občino, zadrugo.

Kmečke družine se v zadnjih letih vse bolj krčijo iz trigeneracijskih na dvogeneracijsko družino staršev in otrok. Še leta 1990 je bila večina družin na kmetijah trigeneracijskih, kar pomeni, da je bila na podeželju še vedno zelo živa tradicija skrbi mlajših generacij za starejše. Zaradi rahljanja medgeneracijskih odnosov pa so starejše generacije vse bolj odlašale s predajo kmetije v nasledstvo, saj je bila vse pogostejša bojazen, da bodo ostali brez pomoči, ko jim opešajo moči. Ohranjanje dobrih medgeneracijskih odnosov pa je še danes zelo pomembno, zlasti zaradi dejstva, ker se na srednjo generacijo vršijo različni pritiski in imajo mnogo obveznosti. Na eni strani skrbijo za otroke, na drugi negujejo ostarele člane družine. Še posebej na vasi je ta vzorec zelo izrazit. Vendar pa, če je stara generacija zdrava, lahko razbremeni srednjo generacijo s pomočjo pri vzgoji otrok in v gospodinjstvu (Pentek 1999).

Raziskava je potrdila hipotezo, da je del kmetij še vedno zavezan tradicionalnemu hierarhičnemu odnosu, kjer ima glavno besedo lastnik/gospodar. Demokratizacija odnosov se bo tako morala pričeti tudi v teh družinah. Mlada dekleta se v nasprotnem primeru ne bodo želela več poročati na kmetije, če njihova pričakovanja ne bodo uresničena, s čimer pa bi bilo ogroženo ohranjanje kmetijstva in podeželja pri nas (Barbič 2000).

Sodeč po evropskih raziskavah zadnjih 20 let večina kmečkih žensk kot prioriteto v svojem življenju izpostavlja 3 naloge: vzgoja otrok, skrb za kmečko družino in okolje ter delo na kmetiji.

Kar dobijo v povračilo za svoje delo na kmetiji, ponavadi ne zadošča za finančno samostojnost. To je posledica še vedno partiarhalne miselnosti, ki jim nalaga naloge nege, medtem ko je moški zadolžen za delo. Ta proces pa se prenaša s socializacijo tudi na potomce in se s tem ohranja patriarhalna delitev dela. 19. stoletje je tudi gospodarstvo zaznamoval razcvet v razvoju novih tehnologij in pripomočkov, ki so drastično spremenili sam način delovnih procesov. Tudi v kmetijskem obdelovanju je prišlo do sprememb – novih delovnih metod, novih vrst dela. Le ta so v glavnem postala domena moških. S scientifikacijo kmetijstva so ženske izgubile svojo domeno in bile vse bolj podvržene moškemu opredeljenemu, vendar so vedno nastopile kot dodatna pomoč in ostajale v podrejenem položaju. Prejšnja opazna vloga žensk na kmetiji je izginjala, saj niso bile več povezane s kmetijo kot celoto v

tolikšni meri kot nekoč. Posledice so bile vedno bolj vidne v bistveno manjši moči besede pri odločanju.

Prihodnost družinskih kmetij in kmečkih družin je v veliki meri odvisna od poklicne dejavnosti članov gospodinjstva. O družinski kmetiji lahko govorimo le v primeru, ko gre za čisto kmetijo – torej da so vsi odrasli člani delajo samo na kmetiji ali v primeru mešane kmetije, ko vsaj en član družine dela na kmetiji in mu kmetovanje pomeni osnovno dejavnost. Med zadnjima dvema generacijama je opazen velik upad tistih, ki jim pomeni kmetovanje osnovno dejavnost, povečalo pa se je število zaposlenih zunaj doma tako med moškimi kot med ženskami (Barbič 2003).

5.8 Nasledstvo na kmetiji

Barbičeva (2003) omenja, da je v Sloveniji vse večje število samskih naslednikov kot naslednic. Razlog za takšno stanje je v tem, da je praviloma naslednik kmetije moški, ženske pa si poiščejo zaposlitev zunaj kmetije. Tudi tiste, ki se poročijo na kmetijo, ponavadi opustijo zaposlitev v prid kmetovanja in gospodinjstva. I. Gidarakou (v Pinterič 2005, 6) ugotavlja, da je zaposlitev za ženske izredno pomembna - ženske se na kmetiji pogosto lotijo dopolnilnih dejavnosti, pridelave pridelkov za prodajo na tržnici itd. To pomeni, da si najdejo svoj vir dohodka, ki pa jih motivira, da se odločajo za delo na kmetiji.

Poroka na kmetijo pomeni za ženske, po raziskavah A. Barbič (2005), kar nekaj ovir. Med drugim jim ni všeč dolg delavnik in primanjkovanje časa, težko delo, ki ne omogoča dopusta, omejeno socialno življenje, ne morejo koristiti porodniškega dopusta. To so razlogi, da je več samskih moških na kmetijah kot na podeželju. Tudi rezultati raziskav v drugih evropskih državah kažejo na enake težave – vse manj žensk je pripravljenih delati na kmetiji in negativno vrednotijo delo na kmetiji (Gidarakou 1999).

Prenos posestva s starejše na mlajšo generacijo ohranja kontinuiteto obstoja in delovanja kmetije. Obstoje kmetij je pogojen z dejstvom, da ima naslednika, v nasprotnem primeru namreč motivacija za vlaganje vanjo upada in enota sčasoma ugasne. Stanje glede dedovanja v Sloveniji je v zadnjem času vse večji problem. Mladi se vse pogosteje odločajo za migracije

v urbana naselja, kar pomeni da je vse manj dedičev, problem pa večkrat predstavlja tudi starejša generacija, ki noče pravi čas predati kmetije mlajšemu rodu.

M. Kovačič (2001) poudarja dva vidika problematike nasledstva. Prvi je staranje kmečkega prebivalstva, kar pomeni vse manj delovne sile, drugi pa starost naslednikov ob prevzemu kmetij, ki so vedno starejši.

5.9 Lastništvo kmetij

Podatki o spolu gospodarja na kmetijah govorijo v prid moškemu. V Popisu prebivalstva leta 1991 se je za gospodarja kmetije izreklo 69% moških, v Popisu kmetijskih gospodarstev leta 2002 pa kar 73%. Pač pa preseneča dejstvo, da je največ gospodaric na čistih kmetijah, torej na kmetijah, kjer je pridobljeni dohodek izključno iz kmetijske dejavnosti. Tega pojava ne moremo pripisovati morebitni večji enakopravnosti kmečkih žensk na čistih kmetijah. Razlog največkrat leži v ostarelih, oslabljenih moških, ki ne morejo več upravljati kmetije oz. po moževi smrti prevzamejo vlogo gospodarice njihove žene. Vloga gospodarja in lastništvo nad kmetijo sta skorajda nepovezana dejavnika. Lastniški odnosi se spreminjajo hitreje kot statusne vloge posameznika, saj kar polovica moških ob poroki del kmetije prepiše svoji ženi (Barbič 2005).

5.10 Kmetice v javnem življenju

Najbolj pogost argument za dokazovanje zapostavljenosti kmečkih žensk v primerjavi z drugimi skupinami prebivalstva, je vklenjenost kmetic v okvir domačega dvorišča. Celo zadeve, ki so vezane na delovanje gospodinjstva in urejanje zadev, povezanih s kmetijo, opravljajo moški. Največkrat je razlog v tem, da opravijo te zadeve na poti v službo, samo oni imajo izpit in prevozno sredstvo in imajo več izkušenj z urejanjem.

Kmetovo delo ima svoje posebnosti, prav tako pa tudi njihov prosti čas. Ta ni odvisen samo od dela, temveč tudi od značilnosti podeželja, prometnih povezav z mesti in tradicije. Sicer se prostočasne aktivnosti, ki se uveljavljajo v mestih, pojavljajo z zamikom tudi na podeželju, zato je veljala napoved, da bodo nadomestile in izpodrinile tradicionalne oblike preživljanja prostega časa. Kljub temu pa je verjetnejša napoved, da bodo tradicionalne oblike preživljanja

prostega časa lahko ponovno oživele šele takrat, ko bodo imeli prebivalci na podeželju možnost izbirati med tradicionalnimi in sodobnimi oblikami preživljanja svojega prostega časa brez pritiskov. Kdaj in v kolikšni meri pa bo možna takšna izbira, pa je odvisno od več zunanjih in tudi notranjih dejavnikov. Predvsem bo veliko vlogo imela ozaveščenost prebivalcev podeželja, da je tradicija sestavni in nepogrešljivi del njihove identitete, ki kmete in druge prebivalce podeželja povezuje in jih hkrati ločuje od ostalih družbenih skupin. V zadnjih letih se te tradicije na veselje mnogih vedno bolj oživljajo in so postale del lokalne turistične ponudbe.

V preteklosti je bilo opravljenih že nekaj raziskav na temo prostočasnih dejavnosti kmečkih žensk. V letih 1982/83 je bila izvedena raziskava o mešanih kmetijah, v letu 1991 (Barbič 1991) pa raziskava o kmečki družini. Podatki sicer niso povsem primerljivi zaradi različnih velikosti vzorcev ter spremenjene metodologije, kljub temu pa je mogoče nakazati na določene premike v prostočasnih aktivnostih slovenskih kmetov in kmetic:

- udeležba v tipično urbanih prostočasnih aktivnostih, kot so letni dopust, obisk kina, šport, se je povečal;
- tradicionalne aktivnosti kot je pogovor s sosedi, so v upadu, medtem ko narašča obiskovanje veselic, drugih krajev, obiskovanje verskih obredov;
- brez sprememb pa je pri aktivnostih, kot so gledanje televizije, branje časopisov.

Sicer pa so ti podatki pokazali, da je vrsta prostočasnih aktivnosti v večji meri odvisna od zakonskega stanu kot od spola. Pri tem pa so najbolj prikrajšane poročene ženske, ki najmanj berejo, imajo manj časa za zahajanje v lokale in na veselice ter se večinoma ne ukvarjajo s konjički. Medtem ko je opazna razlika v primerjavi z ostalimi tremi skupinami anketiranih - samskimi ženskami ter samskimi in poročenimi moškimi. Poročena kmetica je torej v najslabšem položaju, saj so njene možnosti za javno udejstvovanje po tradiciji zelo omejene.

Različna društva sodijo med tradicionalne prostočasne dejavnosti na podeželju in kar 55,1% kmetov in 45% kmetic je včlanjenih v enega izmed društev (Barbič 2005, 228). Samskim kmetom in kmeticam so enako dostopna različna društva; moški se vključujejo predvsem v gasilska in lovška društva, ženske pa v aktivne kmečkih žena. Poročenim ženskam so najbolj dostopni ravno aktivni kmečkih žena in jim pomenijo največkrat edino obliko druženja in izobraževanja, ki ga podpirajo tudi moški. Prav ta društva pa nosijo velik pomen pri osamosvajanju kmečkih žensk ter so hkrati pomemben korak v javno življenje.

Prikazano stanje kmečkih žensk je bilo z raziskavo dodatno osvetljeno s podatki o tem, kako kmečke ženske dojemajo svoj položaj, ko ga primerjajo s položajem svojih mater in babic ter s položajem, ki ga imajo zaposlene delavke. Podatki kažejo, da se kmečke ženske dobro zavedajo, da imajo mnogo boljši položaj, kot so ga bile pred njimi deležne njihove matere in stare matere, več kot polovica pa jih je mnenja, da imajo slabše življenje kot žene delavke. Le 15,9 % jih je menilo, da so v boljšem položaju kot delavke. Razlogi za te rezultate ležijo tudi v osebnem počutju kmečkih žensk. Namreč, kar zadeva razmere in odnos okolja ter družbe kot celote do kmetov, so se le ti namreč močno izboljšali. Zakonsko imajo urejeno zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, matere so upravičene do koriščenja porodniškega dopusta, pa tudi odnosi v družinah postajajo vedno bolj demokratični. Proučevani indikatorji počutja kmečkih žensk pa so pokazali, da so pogosto utrujene (dobra polovica vseh anketirank), bolne, zapostavljene in nosijo preveč odgovornosti, ki jo občutijo kot breme.

5.11 Ugled kmetov v družbi

Po mnenju Kovačiča in sodelavcev (2003) se ugled kmetov v družbi zadnja leta zmanjšuje, pri čemer je njihov ugled odvisen od dveh dejavnikov: ekonomske moči in mnenja javnosti o kmetih in kmetijstvu. Slednje pa je pogosto negativno, očitajo jim onesnaževanje okolja s pesticidi in gnojili, uporaba škodljivih snovi pri predelavi hrane, neprestano zvišujejo cene za svoje pridelke ter dobivajo subvencije in pomoč države, ki izvirajo iz davkoplačevalskega denarja, ki bi bilo lahko koristneje porabljeno za druge namene. Negativno podobo kmetov pogosto ustvarjajo mediji s premalo objektivnim ali utemeljenim poročanjem in komentiranjem problemov slovenskega kmeta. Kmetje težko vplivajo na ta mnenja, strokovni časopisi in oddaje pa so namenjeni kmečki populaciji in ne dosežejo ostalih slojev prebivalstva. Dober pokazatelj cenjenosti kmetijskega poklica kažejo raziskave Slovenskega javnega mnenja na lestvici družbene uglednosti poklicev (Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji 2006).

Tabela 5.3: Ugled poklicev - povprečje na lestvici (1 - zelo majhen in 5 - zelo velik)

<i>Poklic</i>	<i>Povprečje točk</i>	<i>Rang</i>
<i>zdravnik</i>	<i>4,18</i>	<i>1</i>
<i>znanstvenik</i>	<i>3,98</i>	<i>2</i>
<i>univerzitetni profesor</i>	<i>3,93</i>	<i>3</i>
<i>direktor velike firme</i>	<i>3,86</i>	<i>4</i>
<i>sodnik</i>	<i>3,75</i>	<i>5</i>
<i>raziskovalec</i>	<i>3,69</i>	<i>6</i>
<i>inženir</i>	<i>3,62</i>	<i>7</i>
<i>minister</i>	<i>3,50</i>	<i>8</i>
<i>medicinska sestra</i>	<i>3,47</i>	<i>9</i>
<i>učitelj</i>	<i>3,46</i>	<i>10</i>
<i>novinar</i>	<i>3,43</i>	<i>11</i>
<i>poslanec</i>	<i>3,26</i>	<i>12</i>
<i>oficir</i>	<i>3,18</i>	<i>13</i>
<i>duhovnik</i>	<i>3,17</i>	<i>14</i>
<i>obrtnik</i>	<i>3,16</i>	<i>15</i>
<i>policist</i>	<i>3,10</i>	<i>16</i>
<i>lastnik majhne firme</i>	<i>3,04</i>	<i>17</i>
<i>KV delavec</i>	<i>2,95</i>	<i>18</i>
<i>knjigovodja</i>	<i>2,94</i>	<i>19</i>
<i>kmet</i>	<i>2,86</i>	<i>20</i>
<i>prodajalec</i>	<i>2,80</i>	<i>21</i>
<i>NKV delavec</i>	<i>2,48</i>	<i>22</i>

Vir podatkov: Internetni vir 12.

5.12 Ženske v mestu in ženske na podeželju

Zadnjih petdeset let se je delež kmečkega prebivalstva v Sloveniji močno zmanjšal in ta trend se nadaljuje še danes, zato mnogim kmečkim posestvom grozi zapuščenost in propad. Po podatkih Popisa iz leta 1948 so kmetje predstavljali 44,4% celotne populacije v Sloveniji, po zadnjih podatkih Statističnega urada za januar 2006 pa je ta delež le še 3,5%. To pomeni, da se v celoti ali deloma preživljajo s kmetovanjem. V Sloveniji okoli 50% prebivalstva živi na podeželju, pa vendar lahko najdemo kar precej zapuščenih kmetij.

Eden izmed pomembnejših vzrokov za zapuščene kmetije je prav gotovo nepripravljenost mladih žensk za življenje in delo na kmetiji. Slovenske kmetije so majhne in zato zelo odvisne od pridnih rok družine, ki je še vedno temeljni vir delovne sile. V medijih je bil problem neporočenih mladih moških s kmetij zaznan v začetku 90-ih v prejšnjem stoletju. V tem obdobju pa so bila že v razmahu nova prepričanja in pričakovanja mladih žensk s kmečkih družin. Želele so drugačno življenje in od svojih partnerjev so pričakovale, da se bodo odpovedali tradicionalni usmerjenosti glede podrejenosti žensk, pričakovanjem, da je bodoča žena nedolžna, verna in pred tem ni bila poročne ali imela otrok. Hkrati so za svoje potomce želele, da bi imeli enake možnosti razvijati svoje sposobnosti in talente, za kar je potrebna tudi zadovoljiva infrastruktura in komunikacijska tehnologija. Še eden izmed razlogov, ki je ženske odvrčal od porok na kmetijo, je tudi socialna in ekonomska odvisnost.

Ti dejavniki sprožajo vprašanje, kakšne so razlike v življenjskih razmerah žensk na podeželju in žensk, ki živijo v mestu. Majda Černič Istenič (2000) je izvedla primerjavo o kakovosti življenja med kmečkimi in ostalimi ženskami, ki živijo v mestih. Podatke je črpala iz raziskave Kakovost življenja v Sloveniji (retrospektivna raziskava) 1974-1994. V analizo je bilo zajetih 67 žensk, starih nad 18 let, katerih dohodek izvira izključno ali vsaj delno iz kmetijske dejavnosti in 295 žensk, katerih dohodek je izključno iz nekmetijske dejavnosti. Pomagal pa ji je tudi Allardtov model blaginje, ki razlikuje med "imeti - having" (materialni pogoji), "ljubiti - love" (odnosi z drugimi ljudmi) in "biti - being" (potrebe po osebnem razvoju) ter nezadovoljstvu na različnih področjih. Rezultati so pokazali, da se razmere bistveno razlikujejo med kmečkimi ženskami in ženskami iz mest. Predvsem so največje razlike v sferi "imeti" in "biti".

Kmečke ženske so depriviligirane na številnih področjih, kot so stanovanjske razmere, delitev stanovanja s starši ali tisti, nižji prihodki, slabša dostopnost do storitev (čistilnice, frizerji, trgovine ipd.). Kar zadeva zadovoljevanje socialnih potreb, se kmečke ženske prav tako močno razlikujejo od žensk iz nekmečkega okolja. Imajo več otrok, ki zadovoljujejo njihove socialne potrebe in jih osrečujejo, po drugi strani pa prinašajo mnogo problemov, posebej skrb in vzgoja zanje. Poleg tega se mnoge kmečke ženske pritožujejo nad dejstvom, da s svojim partnerjem nimata skupnega prostega časa in opažajo še vedno tradicionalne (patriarhalne) odnose v družini. Kmečke ženske imajo manj prostega časa, zato se ne vključujejo v prostočasne aktivnosti kot druge ženske. So pa kmečke ženske bolj religiozne in bolj pogosto obiskujejo cerkvene obrede. Tudi ta raziskava je potrdila prejšnje z ugotovitvijo,

da življenje na kmetiji ni privilegij. Razlog za to ne leži samo v dejstvu, da kmečke ženske živijo v drugačnih razmerah, ponavadi težavnejših razmerah, ampak njihovo delo na kmetiji ni priznано in cenjeno - ne s strani partnerja ne širše okolice (Černič Istenič 2000, 7-17).

6. Stanje kmetijstva po vstopu v EU

Družbena situacija v nekdanjih socialističnih sistemih se je močno razlikovala od razmer v državah zahodnega sveta. Tržni način in samoiniciativa sta bila bolj ali manj ovirana in zatirana. Slovenski trg je imel na srečo ugodnejše notranje razmere, kjer so si kmetje oblikovali lastne strategije preživetja. Kot obrobna družbena skupina so bili izločeni iz uradne politike, kar jih je vodilo v iskanje niš za ohranitev svojih kmetij in zagotavljanjem ekonomske varnosti. Večina kmetov je tako manjši del svojih pridelkov prodajala preko kmetijske zadruga in si s tem zagotovila članstvo in socialne ugodnosti. Večji del pridelka pa je bil namenjen prostemu trgu, kjer so se sčasoma začele razvijati dopolnilne dejavnosti. Kljub temu je bila prilagoditev kmetijske politike globalnemu stanju zelo zahteven podvig. Pomanjkanje kapitala in poklicno usposobljenih ljudi sta glavna vzroka za težaven prestop na tržno naravnano kmetijsko dejavnost. Podeželsko prebivalstvo je tudi manj nagnjeno k tveganjem, predvsem med tistimi, ki so že poskusili, pa jim ni uspelo. Prenos odgovornosti iz družbe na posameznika v postsocialističnih državah je dolgotrajen in v marsikateri državi tudi boleč proces, predvsem tam, kjer je potrebno izpeljati (re)privatizacijo zemljišč in ponovno vzpostaviti družinske kmetije (Barbič 2005, 13-40).

Kmetijstvo je v Evropski uniji in v Sloveniji deležno posebne pozornosti in državne pomoči. Razlog za to leži v dejstvu, da poleg pridelovanja hrane in ohranjanju dejavnosti same, močno vpliva tudi na ostale ekonomske dejavnike. Gre predvsem za razvoj podeželja, saj brez kmetijstva ni poseljenega podeželja, urejene krajine in ohranjanja kulturne in naravne dediščine. Prispevek kmetijskega proizvoda v razvitih gospodarstvih je običajno skromen, v manj gospodarsko razvitih državah pa je pomen večji. Kljub temu padanje vrednosti kmetijstva v skupnem BDP-ju (bruto domačem proizvodu) ne pomeni zmanjševanje pomena kmetijstva. In prav dogovor v procesu pristopnih pogajanj Evropski uniji na področju razvoja podeželja slovenski pogajalci ocenjujejo za osrednji uspeh pogajanj. Slovenija je dosegla podporo na sodobnih programih, ki spodbujajo okoljsko naravnost, vzdržujejo krajino in

ohranjajo poseljenost. Tako so sorazmerno velika sredstva namenjena ohranitvi obstoječe sestave kmetijstva, manj pa je namenjeno dvigu konkurenčnosti in razvoju. Gre za sodobne oblike protekcionizma, ki pa so na daljši rok vse pomembnejše (Helbl 2003).

Kljub velikemu uspehu pogajalcev, ki pomeni možnost oblikovanja drugačne politike do kmetijstva in podeželja, pa doseženo skriva tudi pasti. Programi razvoja podeželja se nanašajo na izvajanje spremljevalnih ukrepov in vsebujejo predvsem različne vrste plačil za kmetijska gospodarstva, ne zajemajo pa projektnega financiranja. Na razmeroma enostaven način se podpira okolju prijazno pridelavo in hribovske ter gorske kmetije. Kar pa pomeni, da se pri tem ne posodablja kmetijstvo v celoti in ne prispeva k večji konkurenčnosti v živilskopredelovalni industriji. Ukrepi v te namene so del strukturnih in regionalnih programov, kjer pa ni pričakovati večjih sredstev. Problem pa je tudi črpanje teh sredstev – predvsem se strokovnjaki sprašujejo o sposobnosti kmetov za hitro prestrukturiranje, ter o zagotovitvi podpore s strani države, ki nudi informacijsko pomoč in projekte delno sofinancira (Helbl 2003).

Cilj skupne evropske kmetijske politike je ohraniti veliko bogastvo kmetijskih dejavnosti na podeželju ter ohraniti evropski podeželski prostor živ, ga vključevati v ekonomijo z njegovimi endogenimi viri in lokalnimi iniciativami. Danes je ekonomija podeželskih območij vse bolj raznolika in precej širša od zgolj kmetijstva. Ta raznovrstnost se je povečevala z namenom krepitev ekonomske strukture podeželskih območij, ki je bila oslabljen zaradi transformacije kmetijstva v drugi polovici 20. stoletja.

Slovensko kmetijstvo še zmeraj nosi breme preteklosti. Desetletja se je razvijalo v specifičnem politično-ekonomskem okolju, ki ni bilo naklonjeno zasebnemu kmetovanju. Posledice tega odnosa se odražajo na današnji agrarni strukturi in razvojni ravni kmetijstva. Medtem ko sta se v zahodni Evropi razmeroma hitro povečevali velikost obratov ter specializacija pridelave, se je od leta 1945 pa vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja v Sloveniji odvijal ravno obraten proces s slabšanjem zemljiške in posestne strukture, ohranitvijo nizke stopnje profesionalizacije ter razmeroma nizke delovne intenzivnosti. Zaradi decentraliziranega regionalnega razvoja, ki je omogočal bližino delovnih mest, se je izoblikovala posebna socioekonomska struktura kmetijskih gospodarstev, kjer prevladujejo mešane kmetije, ki kombinirajo dohodke iz različnih virov in kjer je kmetijstvo pogosto

predvsem dodatna ter ne glavna aktivnost. Spremembe v devetdesetih so pospešile proces koncentracije in specializacije, vendar v strukturi še vedno prevladujejo mešane kmetije (Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007-2013).

Kmetijstvo v Sloveniji se sooča s prestrukturiranjem, nizka produktivnost in neugodna struktura pa le še povečujeta pomen vključevanja države za izboljšanje teh razmer. Slovensko kmetijstvo dohodkovno kar za okoli 50% zaostaja za povprečnim gospodarstvom (Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007-2013 2007: 7), kot tudi v primerjavi s sosednjimi državami – starejšimi članicami Evropske unije, s katerimi se pogosto primerja. Z vstopom v Evropsko unijo so cene kmetijskim izdelkom močno padle, spremenila pa se je tudi struktura ustvarjenega dohodka. Naložbe so se v zadnjih letih v kmetijstvu povečale, vendar po zaslugi sredstev iz evropskih in nacionalnih virov, kar še potrjuje tezo o nujnosti povezovanja z državo in živilskopredelovalno industrijo. Primer je tudi predpristopni program pomoči SAPARD (Special Action for Pre-accession Measures for Agriculture and Rural Development), ki je bil eden od treh programov Evropske unije za države kandidatke kot poseben program pomoči za kmetijstvo in razvoj podeželja v srednje in vzhodnoevropskih državah kandidatkah. Agencija za kmetijske trge in razvoj podeželja je iz programa SAPARD namenila sredstva za ukrepe na področju financiranja naložb na kmetijah, prestrukturiranju živilskopredelovalne industrije, gospodarski diverzifikaciji na kmetijah ter vlaganju v razvoj in izboljšanje infrastrukture na podeželju. Z vstopom Slovenije v Evropsko unijo (01.05.2004) se je zaključilo sklepanje pogodb po programu SAPARD; izplačila in poročanje so tekla do konca leta 2006. V roku 5 let po zaključku investicij se vršijo kontrole na terenu glede izpolnjevanja pogodbenih obveznosti. Izvajanje programa SAPARD se je pokazalo kot dobra priprava na izvajanje ukrepov strukturnih skladov EKUJS (Evropski kmetijski usmerjevalni in jamstveni sklad) in FIUR (Finančni instrument za usmerjevanje ribištva), ki so se pričeli izvajati v drugi polovici leta 2004 (Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007-2013 2007).

6.1 Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007-2013

Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja (NSN) opredeljuje prednostne naloge na področju politike razvoja podeželja, ki so zasnovane v skladu s prednostnimi nalogami Evropske skupnosti na področju politike razvoja podeželja ter predstavlja referenčni okvir za

pripravo Programa razvoja podeželja 2007–2013 za celotno območje Republike Slovenije. Med drugim je prednostni cilj NSN tudi prispevati k ekonomski in socialni krepitvi podeželja ter uveljavljati nove pristope k povečanju zaposlenosti na podeželju.

Ravnovesje med tremi ključnimi področji ukrepanja: konkurenčnostjo, okoljem, diverzifikacijo in kakovostjo življenja, bo Slovenija dosegla s ciljno in premišljeno razporeditvijo sredstev med področji ukrepanja. V ta namen so bile oblikovane - na podlagi analize stanja, potencialov in specifičnih potreb - nacionalne prednostne naloge, ki bodo prispevale k učinkovitemu doseganju skupnih ciljev Evropske unije, določenih v Sklepu Sveta o strateških smernicah Skupnosti za razvoj podeželja. Izvajanje le teh naj bi po napovedih strokovnjakov z Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano prispevalo k doseganju višje kakovosti življenja na podeželju in vzpodbujanju diverzifikacije podeželskega gospodarstva ter doseganju večje socialne kohezije. Prednostne naloge bi morale biti usmerjene v izboljšanje zaposlitvenih možnosti na podeželju in izboljšanje kakovosti življenja na podeželju. Pri tem pa je treba zagotoviti skladen in trajnostni razvoj podeželja, kjer je potrebno izkoristiti prednosti slovenskega podeželja, kot so (Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007–2013 2007, 14):

- razpoložljivost stavbne infrastrukture na podeželju, obnova in revitalizacija stavbne dediščine podeželja, revitalizacija kmetijskih objektov za nekmetske dejavnosti;
- bogata kulturna in naravna dediščina kot osnova za razvoj alternativnih gospodarskih dejavnosti na podeželju;
- tradicija domače obrti kot podlaga za razvoj podjetništva temelječega na prednostih podeželja;
- raznolikost kulturne krajine kot priložnost za razvoj podeželskega turizma.

Slovensko podeželje ima neizkoriščene človeške in naravne razvojne potencialne, izkazuje pa tudi premajhno podjetniško aktivnost in pomanjkanje dohodkovnih alternativ. Vsaj v delu podeželja obstajajo resni razvojni problemi in očitne razlike med mestom in vasjo. Na takih območjih primanjkuje delovnih mest, nadaljuje se odseljevanje mladih, višja je brezposelnost, nižja sta življenjski standard in raven storitev. Cilji NSN je najprej v teh območjih s spodbujanjem podjetniške aktivnosti prispevati k uresnitvi razvojnih potencialov ter zmanjšanju razlik med urbanim in ruralnim prostorom. Ukrepi za izpolnitev razvoja podeželja potekajo po dveh prednostnih nalogah:

1. izboljšanje zaposlitvenih možnosti na podeželju;
2. izboljšanje kakovosti življenja na podeželju.

Ena izmed pomembnejših prioritet se nanaša tudi na razvoj izobraževalnega sistema in krepitvi aktivnih politik trga dela, s čimer bi povečali možnosti zaposlovanja tako ogroženih družbenih skupin (starejši, ženske, mladi), kot tudi ohranjanja zaposlenosti v kmetijskem in ribiškem sektorju. Ta prioriteta se nanaša tudi na izboljšanje zdravstvenega stanja prebivalstva, zmanjšanje stanovanjskih problemov in spodbujanje športa za vse generacije ter zmanjšanje izključenosti ranljivih družbenih skupin. Cilj te prioritete je moderna socialna država in večja zaposlenost, za katero je potrebno (Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007–2013 2007):

- izboljšati prilagodljivost trga dela;
- modernizacija sistemov socialne zaščite;
- zagotavljanje optimalnih pogojev za zdravje;
- zmanjšanje družbene izključenosti in socialne ogroženosti.

Inovativnost je močno zastopana v okviru celotnega NSN in sicer v okviru:

- Trajnostnega gospodarjenja z naravnimi viri in okolju prijaznih načinov pridelave, ki se odražajo v ohranjanju rodovitnosti tal, varovanju okolja, ohranjanju biotske raznovrstnosti in tradicionalne podeželske krajine in ki omogočajo razvoj novih socialnih, ekonomskih, okoljskih, ekoloških, kulturnih in drugih funkcij podeželskega prostora, pomembnih za razvoj celotne družbe;
- Uvajanja novih tehnoloških procesov in tehnologij, novih proizvodov, novih oblik organiziranosti ali razvoja novih trgov dobrin in storitev;
- Spodbujanja prevzema in razširitve informacijsko komunikacijske tehnologije v kmetijstvu, živilstvu in gozdarstvu kakor tudi v širšem kontekstu podeželja ;
- Spodbujanja ekološkega kmetovanja in uporabe obnovljivih virov energije.

Inovativnost se bo realizirala tako na individualni ravni kot tudi s pomočjo različnih oblik sodelovanja kmetov, zasebnih lastnikov gozdov in proizvajalcev v okviru horizontalnih

oziroma vertikalnih povezav oziroma v okviru mreže za podeželje (Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007–2013 2007).

6.2 Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji

Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji je strateški dokument, ki opredeljuje ključne usmeritve, cilje, ukrepe in aktivnosti ter nosilce politik, ki so potrebni za zagotavljanje enakih možnosti spolov ter različnih starostnih in socialnih skupin v kmetijstvu in na podeželju ter za izvajanje predvidenih aktivnosti. (Nacionalni programu za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji 2006: 10).

6.2.1 Enakost med spoloma

Zagotovitev enakopravnosti med spoloma pogojujeta dva dejavnika: ekonomska samostojnost in ustrezna zastopanost žensk v političnem življenju. Za ženske v postsocialističnih državah načeloma velja, da so se "vmešale v politiko", niso pa še njen samoumevni akter (Antič 2000, 136).

Načelo enakosti in načini njegovega uresničevanja so zapisani v številnih dokumentih in deklaracijah Združenih narodov, ki mednarodno pravno zavezujejo tudi Slovenijo. Hkrati sta enaka obravnava moških in žensk ter načelo enakih možnosti za različne starostne in socialne skupine postali temeljna principa zakonodaje Evropske unije. "Načelo enakosti spolov pomeni, da imajo ženske in moški enake možnosti za uresničevanje svojih potencialov, s katerimi prispevajo k nacionalnemu, političnemu, ekonomskemu, družbenemu in kulturnemu razvoju, in imajo od rezultatov enake koristi" (Nacionalni programu za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji 2006, 5).

V Uradu za enake možnosti je bil tudi oblikovan Nacionalni akcijski plan za enake možnosti žensk in moških na podeželju. Poleg tega je stalna krepitev prisotnosti žensk na trgu dela bistvena za doseganje ciljev programa, ki so:

- zagotoviti ženskam dostop do izobraževanja, usposabljanja in zaposlitve in s tem zvišati njihovo stopnjo zaposlenosti (zlasti v starostni skupini 55–64 let) ter znižati stopnjo brezposelnosti v primerjavi z moškimi;
- spodbujati ženske k udeležbi v programih usposabljanja, namenjenih krepitvi njihove prilagodljivosti potrebam tehnološko zahtevne industrije, pa tudi spodbujati njihove pobude na področju samozaposlovanja.

Tudi Program razvoja podeželja za obdobje 2007-2013, ki je bil oblikovan na podlagi Nacionalno strateškega načrta razvoja podeželja, sistematično spodbuja enake možnosti in dostopnost do vseh ukrepov ne glede na spol, etnično, versko ali katerokoli drugo pripadnost. Enake možnosti so upoštevane v programskih dokumentih in v načrtovanju, izvajanju, spremljanju in vrednotenju vseh aktivnosti. Načelo enakosti med spoloma je čvrsto vpeto v programiranje, tako da je vključeno v vse ukrepe in aktivnosti programskega dokumenta. Še posebej se spodbujajo aktivnosti na področju dostopa žensk do izobraževanja, usposabljanja, zaposlovanja in drugih aktivnosti na področju razvoja človeških virov. Načelo integracije enakosti spolov in spodbujanje enakih možnosti bosta med merili izbire. Vsa poročila morajo navajati tudi strukturo vključevanja in izvedbe ločeno po spolu, kjer je to možno. Prav tako bodo aktivnosti namenjene boljšemu vključevanju določenih skupin, ki jim grozi socialna izključenost.

6.3 Aktivnosti vlade v Sloveniji v kmetijski dejavnosti

6.3.1 CRPOV

Slovenija je razmeroma zgodaj začela spodbujati in (so)financirati lokalne razvojne projekte v skladu s pristopom "od spodaj navzgor", kakršne podpira Evropska unija. Že pred vstopom v Evropsko unijo je izvajala programe za ohranjanje vitalnosti in razvoja podeželja in pri tem vključevala lokalne skupnosti v razvojno načrtovanje. Pomembno vlogo pri tem projektu je imela ustanovitev Sektorja za CRPOV (celostni razvoj podeželja in obnova vasi) na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano leta 1991. Država je s tem projektom kmetijstvo postavila v kontekst razvoja podeželja, kar pomeni, da enakovredno poudarja in rešuje problematiko vzdrževanja kulturne krajine, ohranjanja kmetijskih površin in ohranjanje poseljenosti slovenskega podeželja (Lapajne 2006).

Programi CRPOV so temeljili na animaciji lokalnega prebivalstva. Z intenzivnim vključevanjem in sodelovanjem lokalnega prebivalstva so bili v uvajalni fazi izdelani lokalni razvojni programi. Uvajalni fazi je sledila realizacija prioriternih projektov. Program CRPOV je bil sčasoma nadomeščen z razvojnimi programi podeželja. Te programe lahko označimo za nekakšno nadgradnjo programov CRPOV, s katerimi so si podobni v metodološkem pristopu, od njih pa se razlikujejo po večjem teritorialnem obsegu. Do leta 2001 je bilo (vsaj do konca uvajalne faze) realiziranih 290 projektov CRPOV. Do leta 2005 je realiziranih ali v fazi priprave 31 razvojnih programov podeželja. Skoraj celotno območje Slovenije je zajeto v enega od omenjenih programov razvoja podeželja. Z večjo ciljno usmerjenostjo in obsežnejšim prostorskim zajemom se naslavlja na natančneje definirano ciljno populacijo in potencialna kritična masa udeležencev je večja. S tem so vzpostavljene možnosti za oblikovanje učinkovitih lokalnih razvojnih partnerstev (Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007–2013 2007, 15).

6.3.2 Pristop LEADER v EU

Kot pobuda Evropske unije se je v letu 1991 začel izvajati pristop LEADER (pobuda Evropske unije za pomoč podeželskim skupnostim pri izboljšanju kvalitete življenja in ekonomske blaginje v njihovih lokalnih območjih). V programskem obdobju razvoja podeželja 2007-2013 prehaja že v četrto generacijo in je sestavni del politike razvoja podeželja v Evropski uniji. Namen pristopa je izboljšanje zaposlenosti med podeželskimi prebivalci, izgradnja lokalnih zmogljivosti ter spodbujanje lokalnega endogenega razvoja ter spodbujanje inovativnosti. LEADER je namenjen vsem zainteresiranim prebivalcem podeželja, ki želijo sodelovati pri razvoju podeželja – to vključuje javne in zasebne institucije na nacionalni, regionalni in lokalni ravni kot tudi vse zainteresirane člane podeželskih skupnosti. Kmečke ženske so pokazale tudi izjemen odziv pri izvajanju dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, ki jih spodbujajo razvojni načrti LEADER v okviru Evropske unije ter FAO-Evropska komisija za kmetijstvo. Razvojni procesi so v teku in do sedaj še ni bilo raziskav, ki bi prikazale dosežke in vloga kmečkih žensk pri izvajanju (Internetni vir 7).

Bistveno načelo pristopa LEADER je "od spodaj navzgor", ki uveljavlja ozaveščanje, usposabljanje, sodelovanje in združevanje lokalnega prebivalstva pri sprejemanju odločitev glede razvojne strategije in pri izbiri razvojnih nalog ki jih je potrebno najprej izvesti za doseganje razvojnih ciljev. Ta pristop se je izkazal za uspešnega predvsem v tistih državah Evropske unije, ki imajo strukturne probleme v kmetijstvu, saj daje veliko priložnost predvsem za ohranjanje in izboljšanje kakovosti življenja na podeželju (Internetni vir 8).

V programskem obdobju 2007-2013 je pristop LEADER postal ena izmed 4 osi v okviru izvajanja nacionalnega in regionalnega Programa za razvoj podeželja, tudi Slovenija namenja za izvajanje iz sklada za razvoj podeželja 3% sredstev (Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007-2013 2007).

7.2.3 LAS

Ena izmed pomembnejših lastnosti pristopa LEADER je tudi ustanovitev "lokalnih akcijskih skupin" - LAS. Le te imajo nalogo, da opredelijo in izvedejo lokalno razvojno strategijo ter sprejmejo odločitve o razdelitvi in upravljanju s finančnimi sredstvi. LAS s pomočjo posvetovanj in razpravami krepí dialog med posameznimi lokalnimi akterji, zmanjšuje konflikte in spodbuja sodelovanje različnih sektorjev. Ustanovitev je mogoča z namenom pridobivanja sredstev LEADER ali pa je osnovana že na obstoječem partnerstvu. Program mora biti osnovan na temelju strategije Programa razvoja podeželja in mora prispevati k trajnostnemu razvoju podeželja in zadoščati zahtevam varovanja okolja (Internetni vir 8).

Poleg Lokalnih akcijskih skupin in Kmetijsko svetovalnih služb so v Sloveniji tudi druge organizacije, ki spodbujajo podjetnost žensk in moških na podeželju. Eno izmed njih deluje na območju koroške regije in se imenuje A.L.P. Peca d.o.o. (Aktiviranje Lokalnih Potencialov). To je razvojno podjetje, ki je v svoji strukturi nevladna in neprofitna organizacija, ki je bila ustanovljena leta 1994 s strani koroških občin, svetovalnih in razvojnih organizacij ter podjetij in podjetnikov s tega območja. Namen podjetja je spremljanje razvojnih programov in projektov, njihov cilj pa je postati uspešna razvojna organizacija, ki bi zagotavljala dostop do virov znanja in kapitala z organiziranjem ključnih skupin razvojnih funkcij. Deluje tako na področju malega gospodarstva, kmetijstva in turizma ter s tem povezanim zaposlovanjem težje zaposljivih skupin prebivalstva. Pod okriljem A.L.P. Peca je

bilo ustanovljeno tudi Informacijsko središče Metka, ki se ukvarja s problematiko zaposlovanja koroških žensk. Njihove ciljne skupine so brezposelne ženske, ženske s kmetij in podjetnice. Organizacija spodbuja kmečke ženske k odpiranju dopolnilnih dejavnosti, ki bi pripomogle k ekonomski samostojnosti koroških žensk.

Novi razvojni trendi spodbujajo tržno gospodarstvo in vpliv globalizacije je vse večji, na drugi strani pa se vse te spremembe podeželju prinašajo vse prej kot koristi. Vse te spremembe tudi podeželje silijo k spremembam in po oblikovanju drugačnih pristopov in instrumentom razvojne politike. Tako kot druge države v Evropi, Slovenija spoznava svoj potencial podeželskega prostora in razvojne možnosti z aktiviranjem potenciala, ki ga ima na podeželju. Vrednotenje podeželja v Evropskih državah se kaže v številnih političnih pobudah k razvoju, in skladih, ki omogočajo finančne pomoč. Pobude k skladnejšemu razvoju so bile vzpostavljene s posebnimi nacionalnimi programi in aktivnostmi, ki se skladajo z usmeritvami Evropske unije. Podeželski prostor zaradi svoje majhnosti in pestrosti struktur ter drugačnih vzorcev ureditve potrebuje specifičen pristop k pospeševanju razvoja. Osrednja naloga razvojne politike temelji na aktiviranju lokalnega prebivalstva in njihovim iniciativam, kar je ključen preobrat za slovensko razvojno politiko podeželja. Nič več se na podeželje ne vnaša kapital in programi od "zgoraj in zunaj" temveč gre za vnašanje informacij in znanja, kar pripelje do spodbujanja samoiniciativnosti.

Kmetijstvo, kot tudi druge panoge, doživlja velike spremembe in vse bolj se postavlja pod vprašaj intenzivna oblika kmetovanja, še posebej na področju živinoreje. V ospredje ponovno prihaja biološki oz. ekološko neoporečen način pridelave. Slovensko kmetijstvo tako ni potrebno gledati kot na problem ampak kot na priložnost, saj ob dobri navezavi ekološke pridelave in inovativnosti lahko predstavlja vir bodočih zaposlitev (Internetni vir 10).

7. Predlogi za izboljšanje položaja kmečkih žensk

Leta 2000 se je v Ljubljani odvijala konferenca na temo Približevanja kmečkih žensk Evropski uniji. Strokovnjaki in predstavniki različnih smeri ter same kmečke ženske so opozorili na problematiko zapostavljenosti kmečkega prebivalstva, še posebej žensk. Evropska unija je gospodarski projekt, kjer je položaj žensk nasploh zasenčen v obdobju priključevanja. V Sloveniji so velike težave pri zdravstvenem in pokojninskem zavarovanju

ter porodniškem dopustu kmečkih žensk, česar pa zakonodaja še ne upošteva ustrezno. Poudarjeno je bilo, da bi pomagalo, če bi država uredila področje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, katerih nosilke so običajno kmečke ženske. Slednje pa si za svoje pravice premalo prizadevajo v javnem in političnem življenju. S podobnimi težavami se srečujejo kmetice v procesu širitve Evropske unije v drugih vzhodnih in srednjih evropskih državah. Med kmečkimi ženami v nekaterih državah, članicah Evropske unije, je mogoče zaznati vedno večjo nenaklonjenost Uniji. Tudi na Švedskem - Evropski uniji se je pridružila leta 1994 - je v zadnjih letih podpora Evropski uniji vedno manjša. Zanimivo pa je, da je med kmečkim prebivalstvom, ki ne podpirajo članstva v Uniji, kar 66 odstotkov žensk. Evropska unija sicer zagotavlja financiranje mnogih projektov izboljšanja položaja kmečkih žensk, hkrati pa je otežila delo z mnogo dodatne birokracije. Vedno bolj cenjene pri kmečkih ženskah so zato koristne informacije, katere pripomorejo k morebitnim dodatnim sredstvom iz sklada Evropske unije. V tej smeri delujejo kmetijsko svetovalne službe in tudi razni centri za razvoj podjetništva ter druge ustanove za razvoj podeželja (Internetni vir 8).

Za nizko raven zaposlenosti žensk iz podeželja lahko najdemo več vzrokov – na podeželju še vedno najdemo tradicionalne vrednote, ki določajo mesto ženske v družbi, primernih zaposlitev za kmečke ženske je zelo malo v podeželskih mestih, glavno oviro pa predstavlja transport ter pomanjkanje varstvenih ustanov tako za starejšo populacijo kot za otroke.

Demografski trendi dokazujejo, da so potrebne investicije v človeške vire (izobraževanje in usposabljanje, vzpostavljane informacijskih sistemov ter vzpodbujanje ob primerih dobrih praks). S tem bi se zvišala usposobljenost za razvoj podeželja.

M. Kovačič je s svojimi sodelavci opredelil načela, po katerih naj bi potekal razvoj podeželja (Kovačič in sodelavci 2000):

- **celovitost** - razvojni program naj sočasno zajema vse plasti življenja in dela podeželskih skupnosti: gospodarstvo in infrastrukturo, družbene dejavnosti, medčloveške odnose, kulturo in urejanje naselij ter prostora; tak razvojni program preprečuje razvojna nesorazmerja in poveča kakovost življenja;
- **ohranjanje in krepitev identitete** - razvojni proces mora ohranjati in prispevati k razvoju identitete podeželske skupnosti v vseh njenih vsebinah (kulturni, gospodarski in prostorski), saj s tem prispeva k ustvarjalnosti, povečanju socialne povezanosti in daje občutek varnosti;

- **naslonitev na lokalne vire** (endogeni razvoj) - aktiviranje lokalnih virov zahteva najmanj naložb, motivira prebivalstvo in zmanjšuje zunanjo odvisnost;
- **aktivna udeležba prebivalcev** - v vseh fazah priprave in izvajanja projekta mora biti vključeno lokalno prebivalstvo, saj sami najboljše poznajo svoje probleme, želje in razvojne cilje - t.i. razvojni pristop "od spodaj navzgor";
- **pomoč za samopomoč** - lokalne skupnosti morajo same sprožiti pobudo za razvoj, kar je osnova za pridobitev finančne pomoči države in občine;
- **trajnost in avtopropulzivnost** - razvoj se ne sme nikoli zaključiti, zato je potrebno prebivalstvo usposobiti, izobraziti, da bodo z razvojem tudi sami nadaljevali po zaključku posameznega projekta;
- **sonaravnost in spoštljivost do okolja** - sestavni del razvojnih programov mora biti tudi varovanje okolja, kar je potrebno upoštevati pri vseh aktivnostih, ki se izvajajo, pomembno je ohranjanje kakovosti bivalnega okolja, ohranjanje biološke pestrosti, potrebne pa so tudi sanacije degradiranih območij;

M. Braithwaite (Internetni vir 1) dodaja še:

- **enakopravnost prebivalcev** ne glede na spolno, rasno, politično in versko pripadnost. Pri tem je zelo pomembna vloga žensk, saj poleg prispevka k ekonomiji odločilno prispevajo k ohranjanju družine in s tem k obstoju vitalnih podeželskih skupnosti.

Barbičeva (2005) pa dodaja dva pristopa za vključitev kmečkih/podeželskih žensk v strategijo celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja:

- Izvajanje programov oz. akcij, ki so namenjena predvsem kmečkim ženskam na področju zagotavljanja njihove ekonomske samostojnosti, ozaveščanje o pomembnosti njihove vloge v družini in družbi ter izobraževanje in usposabljanje žensk za javno delovanje, kljub temu, da je ženskam enakopravnost formalno priznana, se ne udejanja v polni meri, za kar je potrebno osvestiti tudi moške;
- Ženske je potrebno enakopravno upoštevati v vseh dejanjih celovitega in vzdržnega razvoja slovenskega podeželja.

Raziskovalci so že pred desetletji ugotavljali, ali je pasivnost in politična neopredeljenost kmečkega prebivalstva zgolj posledica pomanjkanja časa in preobremenjenosti z delom, ali gre morda tudi za priznanje majhnih možnosti za uresničitev lastnih interesov. Kmečko prebivalstvo na ekonomski ravni zaostaja za drugimi sloji, izražajo visoko stopnjo

zadovoljstva z obstoječim stanjem v družbi in kažejo nižje aspiracije v življenju (Toš, Mlinar v Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 2007). Razloge za takšno stanje raziskovalci vidijo v manjšem zaupanju v obstoječe družbene institucije, svojo vlogo pri tem pa naj bi imelo tudi tradicionalno vrednotenje časa, ki ga je koristneje porabljeni za delo na kmetiji in v domačem gospodinjstvu (Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 2007).

7.1 Priložnosti za kmečke ženske

A. Barbič in njeni sodelavci (2005) izboljšanje razmer kmečkih žensk vidijo najprej v ekonomski neodvisnosti. Vloga kmetic v razvoju kmetijstva in ohranjanja podeželja je zelo pomembna. In da bi jim bila ta vloga tudi priznana, s čimer bi se jim dvignila samozavest in učinkovitost, je potrebno zagotoviti:

- ekonomsko enakopravnost z njihovimi partnerji tako, da postanejo solastnice kmetije, da jim pripada delež dohodka kmetije ali da se jim omogoči lasten dogodek iz dejavnosti, za katero je v okviru kmetije odgovorna;
- uveljaviti enakopravno partnerstvo obeh spolov v odločanju o zadevah družine in kmetije;
- kmeticam odpreti vrata v javno oz. politično življenje, da bodo lahko uresničevale svoje interese in sposobnosti, ki zadevajo kmetijske dejavnosti ali druga področja življenja na podeželju.

Možnosti za uresničitev teh ciljev so predvsem v različnih društvih, ki so lahko priprava za sodelovanje v javnem življenju, kmetijsko svetovalne službe, ki služijo kot strokovna podpora kmečkim ženskam ter slovenske politične stranke, ki so možen kanal za promocijo kmečkih žensk.

Prvi aktivni kmečkih žensk so bili ustanovljeni v letu 1972 in do leta 1991 jih je bilo že 266 na celotnem slovenskem območju in so tako pokrivali vsa kmetijska območja. Aktivni so do leta 1991 delovali v okviru kmetijskih zadrug, zaradi sprememb v organizaciji le teh pa se je ustanovila Zveza kmetic kot nestrankarska stanovska organizacija pri Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Vanjo so se preko občinskih in regionalnih zvez vključili

aktivni oz. mnogi so se preimenovali v društva kmečkih žena. Tako je bilo v letu 2003 okoli 70 društev kmetic s skupaj okoli 10.000 članic (Kmetijsko svetovalna služba Slovenije 2004).

Društva kmečkih/podeželskih žensk preko različnih dejavnosti, kot so predavanja, izleti, strokovne ekskurzije, izobraževanja, razstave in tekmovanja v peki/kuhi širijo znanje članic, omogočajo druženje ter prispevanju k dvigu samozavesti.

Društvom je v veliko pomoč tudi Kmetijsko svetovalna služba. Dva od devetih sektorjev za kmetijsko svetovanje sta odgovorna za delo s kmečkimi ženskami - oddelek za kmečko družino in razvoj dopolnilnih dejavnosti ter oddelek za delo z društvi in podeželsko mladino (Barbič 2005, 221-237). Ti svetovalci so posebej usposobljeni za delo s kmečkimi ženskami, saj njihov program usposabljanja temelji na obvladovanju gospodarskih dejavnosti, s katerimi se ukvarjajo kmetice na kmetiji ali v okviru kmečkega gospodinjstva, znanj s področja gospodinjstva (vodenje gospodinjstva, higiena, nega bolnih in starejših članov...) ter imajo nalogo obveščati in usposablјati kmečke ženske za javno delovanje in za njihov vključevanje v procese odločanja, ki ni samo na ravni gospodinjstva temveč tudi v lokalni skupnosti in na višjih ravneh politične organiziranosti družbe (Barbič 1992, 62).

S pomočjo izobraževanj in spodbud preko društev in Kmetijsko svetovalne službe se vedno več žensk opogumlja in prične z dopolnilno dejavnostjo. Povpraševanje po proizvodih in storitvah dopolnilnih dejavnosti je v stalnem porastu. K promociji in razvoju dodatnih možnosti zaposlitve in pridobivanja dohodkov na kmetijah je v zadnjem desetletju pomembno prispevala tudi država z izobraževanjem, svetovalnim delom in različnimi programi za podpore naložbam. Po številčnosti izstopajo predvsem štiri dejavnosti: storitve s kmetijsko mehanizacijo, turizem na kmetiji, predelava lesa ter predelava sadja in zelenjave. Ostale dopolnilne dejavnosti so zastopane v manjšem obsegu (Kovačič in Udovč 2003). Država si bo v prihodnosti prizadevala za še intenzivnejšo podporo razvoju podjetništva na podeželju, pri čemer so prednostnega značaja aktivnosti, temelječe na konkurenčnih prednostih podeželja (npr. tradicionalna znanja, delovna sila, surovine).

Dopolnilne dejavnosti so vse bolj pomemben vir zaslužka na kmetijah, ki so premajhne, da bi zagotavljale polno zaposlenost članom gospodinjstva. Tudi podatki v Tabeli 7.4: Najpomembnejše dopolnilne dejavnosti na družinskih kmetijah kažejo na povečanje vseh vrst dopolnilnih dejavnosti od leta 2003 do leta 2005. Po ocenah naj bi bil ta vir pridobivanja

dohodka pomemben za okoli 12 000 kmetij po letu 2010 (Kovačič in Udovč 2003, 307). Leta 2000 se je po podatkih popisa kmetijstva z dopolnilnimi dejavnostmi ukvarjalo 4900 kmetij (6%). Interes kmetov je sicer velik, ovirajo pa jih toga in nedorečena pravila, pomanjkanje znanja in kapitala za nove naložbe. Dopolnilne dejavnosti skrivajo velik potencial in v prihodnje se pričakuje, da bo to pomemben vir zaslužka, dejavnosti pa bi se širile tudi na področje varovanja otrok, onemoglih in prizadetih na domu. Pri iskanju in trženju teh oblik pa je potrebna predvsem pomoč pospeševalnih služb in programov, namenjenih predvsem izobraževanju za izvajanje novih dejavnosti (Kovačič in Udovč 2003).

Tabela 7.1: Najpomembnejše dopolnilne dejavnosti na družinskih kmetijah

Vrsta dopolnilne dejavnosti	Število kmetij		Indeks	Delež (%)	
	2003	2005	2005/03	2003	2005
Skupaj	1262	2.148	170,2	100,0	100,0
Predelava	206	336	163,1	16,3	15,6
Prodaja	7	19	271,4	0,5	0,9
Turizem na kmetiji	337	458	135,9	26,7	21,3
Domača obrt	36	143	397,2	2,8	6,7
Pridobivanje energije iz obnovljivih virov	23	43	186,9	1,8	2,0
Storitve	261	1015	388,8	20,7	47,3
Izobraževanje	20	34	170	1,6	1,6
Zbiranje in kompostiranje organskih snovi	6	11	183,3	0,5	0,5
Ribogojstvo	8	11	137,5	0,5	0,5
Aranžiranje rož	57	96	168,4	4,5	4,5

Vir: Internetni vir 5.

8. Dosedanja ocena razvoja podeželja

Dosedanje izvajanje programov celostnega razvoja podeželja je bilo ocenjeno kot relativno uspešno s strani Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Program CRPOV je prinesel nov pristop v razvoj podeželja, ki je poiskal ideje v lokalnem prebivalstvu in glede na njihove potenciale in želje pristopil k uresničevanju le teh. V relativno kratkem času se je pojavilo več razvojnih organizacij, ki so po enotni metodologiji pripravljale razvojne projekte. Veliko projektov se je sicer ustavilo med uvajalno in izvajalno fazo, saj so bile preценjene zmogljivosti prebivalstva in finančna pomoč. Problem, ki je večkrat nastal pri razvojnih programih podeželja, pa je bil neupoštevanje pristopa "od spodaj navzgor". Kljub temu je spodbudno, da je danes veliko število razvojnih institucij, da obstajajo ustrezna znanja in izkušnje, da so ljudje na lokalnem nivoju seznanjeni z najbolj specifično značilnostjo pristopa LEADER, to je z načinom dela od "spodaj navzgor", in pripravljeni sodelovati.

Odbor za kmetijstvo in razvoj podeželja v Evropskem parlamentu je leta 2007 na Odbor za pravice žensk in enakost spolov naslovil mnenje o vključitvi določenih pobud v njihov predlog resolucije. Predlagajo predvsem, da se prizna kmečkim ženskam pomembna vloga v kmetovanju, saj opravljajo znaten delež dela, poudarjajo, da je kljub siceršnji zagotovljeni enakosti še vedno malo kmetovalk, ki bi bile vključene v odločevanje in projekte Evropske skupnosti. Dejstvo pa je, da je položaj kmečkih žensk še vedno neraziskana tema in je o njih premalo podatkov, zato je potrebno spodbujati študije na tem področju, organizirati konference in s tem omogočiti izmenjavo mnenj in kroženje informacij (Figueiredo 2007).

K še večji učinkovitosti tako projektov CRPOV kot državnih programov za razvoj podeželja pa bo po mnenju strokovnjakov (Prosen v Barbič 2005, 305) lahko prispevalo relevantno raziskovalno delo na področju razvoja podeželja in življenja na podeželju, v katerega država premalo vlaga in so nepogrešljiv del v snovanju nadaljnjih načrtov in projektov za razvoj podeželja. Kljub temu je stanje na področju teoretičnega znanja in praktičnih izkušenj zadovoljivo, manjka pa povezava obeh sfer, ki bi prinesla novo kakovost v uresničevanje konkretnih razvojnih projektov.

9. Sklep

Cilj diplomske naloge je bil osvetliti položaj majhne skupine žensk v Sloveniji – kmečkih žensk, ki se soočajo s povsem drugačnimi težavami kot zaposlene ženske. Težave kmečkih žensk kljub temu niso neopazne in postopoma se oblikujejo rešitve tudi za njihove specifične težave in probleme. Slovenija je z osamosvojitvijo in prehodom v politično demokracijo in na tržno gospodarstvo ponudila tudi kmečki ženski in njeni družini nove gospodarske in razvojne možnosti, ki pa v praksi še niso povsem zaživele. Razvoj in globalizacija ter s tem povezane spremembe v družbenem in ekonomskem kontekstu vplivajo tudi na kmečke ženske različno – nekaterim pomeni novo priložnost, drugim še eno težavo več pri kmetovanju. Strategijo za spodbujanje enakopravnosti in za uveljavljanje kmečkih žensk na kmetiji in v javnosti je, po mnenju Barbičeve (2005), potrebno graditi na ustrezni paradigmi razvoja slovenske družbe, ki zadeva predvsem nacionalni konsenz. In če bo slednji temeljil na do državljanov prijazni viziji razvoja, bo rezultat tudi izstop kmečkih žensk iz gospodarske in politične anonimnosti.

Pri tem sem si postavila tri hipoteze:

- kmečke ženske so še vedno zapostavljena skupina v slovenski družbi;
- ob pomoči svetovalnih organizacij kažejo kmečke ženske interes za sodelovanje pri razvoju podeželja predvsem preko dopolnilnih dejavnosti;
- podeželska društva so za kmečke ženske najbolj zanimiv medij za izobraževanja in izražanje svojih mnenj.

Po prebrani literaturi in na podlagi rezultatov že opravljenih raziskav lahko ugotovim, da je kmečka ženska na nekaterih področjih še vedno zapostavljena. V političnem okolju se skorajda ne pojavlja, v domačem okolju pa ima – razen odločanja v gospodinjstvu in o vzgoji otrok – še vedno glavno besedo gospodar, čeprav tradicionalni odnosi izginjajo tudi iz kmečkih družin. Kljub temu se kmečke ženske odločajo za dopolnilne dejavnostjo na kmetiji, spodbudo in pomoč ter informacije pa lahko najdejo v različnih organizacijah, kot so kmetijsko svetovalne službe in centri za razvoj. Pomembno vlogo pa nosijo tudi številna društva podeželskih/kmečkih žena, ki so velikokrat edine organizacije, v katerih kmečke ženske izražajo svoja mnenja in na tej stopnji tudi ostanejo. Le redke namreč svoje ideje širijo preko političnih organizacij. Kljub temu pa je delo društev velikega pomena, saj tudi društva posredujejo, preko svojih aktivnejših članic, svoja mnenja in ideje Zvezi kmetic, uresničujejo

svoje programe v različnih kmetijskih programih in preko razpisov Ministrstva za kmetijstvo oz. Agencije za kmetijske trge in razvoj podeželja. Še vedno pa osnovni cilj društev predstavlja druženje kmečkih žensk in s tem izmenjavo informacij, s svojim delovanjem pa pogosto pripomorejo k bogatenju kulturne dediščine in prenosu svojega znanja na mlajše generacije.

Kljub množičnemu opuščanju kmetij in kmetovanja, ki je značilno za celotno Evropo v zadnjih desetletjih, pa podeželje ponuja mnoge priložnosti – tudi kmečkim ženskam. Predvsem kmečke ženske potrebujejo spodbudo in pomoč pri osebnem in profesionalnem razvoju, ki bi jim posledično lahko omogočal finančno samostojnost in s tem pogostejše udeleževanje pri odločanju o pomembnejših stvareh na kmetiji in v družbi. Celovit pristop bo omogočal ohranjanje gostote prebivalstva na podeželju ter sonaravno rabo gozdov in zaščito naravne in kulturne dediščine, kar je tesno povezano z ohranjanjem in zagotavljanjem delovnih mest in z razvojem novih priložnosti.

Politika razvoja podeželja pomaga podeželskim območjem, da izpolnjujejo svoj potencial kot privlačen kraj za naložbe, delo in življenje. S tem, ko so vse aktivnosti prilagojene stanju okolja in narave, neposredno podpirajo trajnostni razvoj.

Demografske razmere na podeželju se močno razlikujejo od celotne demografske slike. To velja za zaposlitveno in starostno shemo. Starostna struktura je še posebej neugodna v kmečkih gospodinjstvih. Pri nosilcih kmetijskih gospodarstev je več kot polovica starejših od 55 let. Mlajši nosilci kmetijskih gospodarstev imajo praviloma tudi višjo izobrazbo in so bolj usposobljeni za delo v kmetijstvu ter bolj prilagodljivi tehnološkim spremembam in razmeram na trgu. Delež kmečkega prebivalstva se vse bolj niža, večina prebivalcev slovenskega podeželja pa se ne ukvarja (več) s kmetovanjem. Kljub temu je podeželje obdržalo kulturne vzorce in je vse bolj privlačen prostor za življenje, delo in sprostitev. Gospodarske povezave z urbani območji so vse močnejše, kljub temu pa ostaja veliko podjetniških idej neuresničenih, pri čemer je potrebna še aktivnejša podpora države in lokalnih skupnosti.

Migracijski tokovi na podeželju so dvojne narave – povečuje se število prebivalcev na podeželju okoli urbanih središč, medtem ko se še naprej znižuje na oddaljenejših podeželskih

območjih. Slednji zaostajajo v infrastrukturni opremljenosti, ki je predpogoj za gospodarski in socialni razvoj.

V skladu s strateškimi smernicami Evropske skupnosti mora politika razvoja podeželja podeželskim območjem pomagati, da dosežejo cilje večje konkurenčnosti, ustvarjanja delovnih mest in inovativnosti. Potrebna je večja osredinjenost na naložbe v ljudi, znanje in izkušnje, v kapital v kmetijskem in gozdarskem sektorju, v nove načine izvajanja okoljskih storitev in ustvarjanje več in boljših delovnih mest na podeželju.

Strokovnjaki opozarjajo (Barbič 2005, 237), da je v nadaljnjih raziskavah potrebno upoštevati spol kot merilo strokovnih analiz. Namreč le tako bo mogoče opredeliti dejansko stanje in stopnjo dosežene enakopravnosti kot del strokovnih podlag za ustrezno ukrepanje. Med drugim pa je potrebno v večji meri upoštevati potrebe kmečkih žensk na podeželju v razvojnih programih podeželskih skupnosti.

10. Literatura

1. Antić, G. Milica. 2000. Ne-srečno razmerje: strankarska politika in ženske v državah srednje in vzhodne Evrope. *Družboslovne razprave* 16 (34-35): 127-139.
2. Barbič, Ana. 1991. *Kmečka družina-socialna sestavina družinske kmetije*. Ljubljana: Družba za razvoj podeželja.
3. Barbič, Ana. 1992. Kmetica včeraj, danes, jutri. V *Ko odgrneš sedem tančic*, ur. Marija Cigale, 47-64. Ljubljana: Društvo iniciativa.
4. Barbič, Ana. 2000. Kmetica in kmečka družina v tranziciji. *Družboslovne razprave* 16 (34-35): 97-125.
5. Barbič, Ana. 2003. Samoobnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo* 5: 209-217.
6. Barbič, Ana. 2005. *Izzivi in priložnosti podeželja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
7. Černič Istenič, Majda. 2000. Razlike v kakovosti življenja žensk glede na vir dohodka - iz kmetijstva ali iz nekmetijskih dejavnosti. *Zbornik-Biotehniška fakulteta* 75 (1): 7-17.
8. Černič Istenič, Majda. 2002. *Predlog nacionalnega načrta za vključevanje žensk v razvoj podeželja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.
9. Černič Istenič, Majda. 2003. Potential of farm women in Slovenia for rural development. V *Perspektive žena u obiteljskoj poljoprivredi i ruralnom razvoju*, ur. Anita Ilak Peršurić, 52-67. Poreč: Institut za poljoprivredu i turizam.
10. Destovnik, Irena. 2002. *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Drava.
11. Figueiredo, Ilda. 2007. *Mnenje Odbora za kmetijstvo in razvoj podeželja za Odbor za pravice žensk in enakost spolov o enakosti med ženskami in moškimi v Evropski uniji*. Bruselj: Evropski parlament, Odbor za kmetijstvo in razvoj podeželja.
12. Gidarakou, Isabella. 1999. Young women's attitudes towards agriculture and women's new roles in Greek countryside: A first approach. *Journal of Rural Studies* 15 (2): 147-158.
13. Hafner Fink, Danica. 2001. *Oblikovanje policy mrež in lobiranje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
14. Internetni vir 1. Agriculture and rural development in South (Rome). 2001. *Rural women in development: Slovenia*. Dostopno prek: <http://tcdc.undp.org/sie/experiences/>

- vol5/content5new.asp (12. november 2007).
15. Internetni vir 2. Braithwaite, Mary. 1996. Women, equal opportunities and rural development, Equal partners in development. *LEADER Magazine* 11 (5/96). Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/comm/archives/leader2/rural-en/biblio/women/art03.htm> (25. april 2008).
 16. Internetni vir 3. Kapalata, Christine. 2003. *Poročilo Odbora za odpravo diskriminacije žensk o obravnavi drugega in tretjega periodičnega poročila Republike Slovenije na 29. zasedanju (New York, 20. junij–18. julij 2003) (CEDAW/C/SR.620 in 621)*. Dostopno prek: http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/Poro_ilo_Odbora_za_odpravo_diskriminacije__ensk.doc (21. maj 2008).
 17. Internetni vir 4. Komisija evropskih skupnosti. 2006. *Sporočilo komisije Svetu in Evropskemu parlamentu - Zaposlenost na podeželskih območjih: zapolnjevanje vrzeli v zaposlovanju*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/ruralemployment/com857_sl.pdf (20. maj 2008).
 18. Internetni vir 5. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 2006. *Poročilo o stanju kmetijstva, živilstva in gozdarstva v letu 2005*. Dostopno prek: <http://kaepp.insist.si/gradivo/132.pdf> (21. maj 2008).
 19. Internetni vir 6. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 2007. *Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007-2013*. Dostopno prek: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/Breda/PRP/NSN_-_potrjena.pdf (20. maj 2008).
 20. Internetni vir 7. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 2008. *Smernice in priporočila za izvajanje pristopa LEADER v Republiki Sloveniji v programskem obdobju 2007-2013*. Dostopno prek: <http://www.pososki-rc.si/datoteka/1bb91f73e9d31ea2830a5e73ce3ed328> (20. maj 2008).
 21. Internetni vir 8. Open Society Institute Slovenija. 2000. *Mednarodna konferenca "Kmečke ženske v procesu pridruževanja Evropski uniji"*. Dostopno prek: http://www.ljudmila.org/eu/zenske_predstavitev.htm (19. maj 2008).
 22. Internetni vir 9. Sonjak, Karmen in Stanko Kumprej. 1999. *Praktikum – Postavitev servisne enote za razvoj in trženje produktov s kmetij*. Univerza v Mariboru. Dostopno prek: http://iposipis7.fov.uni-mb.si/kern/pedagog/ios_9899/FOVIOS_9899_SK108.doc (15. april 2008).
 23. Internetni vir 10. Statistični urad Republike Slovenije. 2002. *Popis 2002*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/popis2002/> (5. maj 2008).

24. Internetni vir 11. Statistični urad Republike Slovenije. 2007. *Kmečke ženske v Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=1205 (14. november 2007).
25. Internetni vir 12. Toš, Niko, ur. 2004. *Ogledalo javnega menja SJM - 2003/1*. Dostopno prek: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/File/e-dokumenti/sjm2003-1_ogledalo.pdf (17. maj 2008).
26. Internetni vir 13. Udovč, Andrej, Matija Kovačič in Franci Kramarič. 2005. *Socio-ekonomski tipi kmetij po podatkih Popisa kmetijskih gospodarstev v letu 2000*. Dostopno prek: http://www.stat.si/doc/sosvet/Sosvet_08/Sos08_s345-2005.doc (2. junij 2008).
27. Internetni vir 14. Verbole, Alenka. 1997. *National action plans for the integration of rural women in development*. Dostopno prek: <http://www.fao.org/docrep/w6543e/w6543e00.HTM> (21. maj 2008).
28. Internetni vir 15. Vlada Republike Slovenije – Urad za enake možnosti. 2005. *Analiza stanja. Podlaga za Resolucijo o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2005-2013*. Dostopno prek: http://209.85.135.104/search?q=cache:QWcrwS6yr54J:www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/NPZEMZM_analiza_stanja.pdf+analiza+stanja,+podlaga+za+resolucijo&hl=sl&ct=clnk&cd=1&gl=si (17. januar 2008).
29. Joannes, Paulus. 1989. *Apostolsko pismo o dostojanstvu žene = Mulieris dignitatem : o dostojanstvu in poklicanosti žene v Marijinem letu*. Ljubljana: Slovenske rimskokatoliške škofije.
30. Jogan, Maca. 2001. *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
31. Kavčič, Stane, ur. 2006. *Slovenija v EU - izzivi za kmetijstvo, živilstvo in podeželje, 3. konferenca DAES*. Domžale: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije.
32. Kmetijsko svetovalna služba. 2004. *Poročilo za leto 2003 in Program za leto 2004. Slovenije*. Ljubljana: Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije.
33. Knaflič, Livija. 2006. *Pismenost na podeželju - Raziskovalno poročilo (CRP 2003 – 2006)*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.
34. Kovačič, Matija in Andrej Udovč. 2003. Razvojni trendi v slovenskem kmetijstvu. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani* 81 (2): 297-311.
35. Kovačič, Matija, Andrej Udovč in Barbara Čebulj. 2001. Dohodek na kmetijah. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani* 77 (2): 247-266.

36. Kovačič, Matija. 2000. Slovenija v EU - Priložnosti in nevarnosti za slovensko kmetijstvo. V *Slovenija in evropski izzivi 2*, ur. France Bučar, 67-86. Izola: Slovensko panevropsko gibanje.
37. Kovačič, Matija. 2001. Podjetniške in sociološke značilnosti kmetij v Sloveniji. V *Učinki reforme slovenske kmetijske politike*, ur. Emil Erjavec in Luka Juvančič, 209-221. Ljubljana: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije.
38. Kozmik, Vera in Jasna Jeram. 1997. *Položaj žensk v Sloveniji v devetdesetih. Poročilo Urada za žensko politiko za obdobje 1990-1995*. Ljubljana: Urad za žensko politiko.
39. Lapajne, Lara. 2006. *Socialne in prostorske spremembe slovenskega podeželja z vidika vključevanja v evropsko kmetijsko politiko*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
40. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 2006. *Nacionalni programu za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
41. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 2007. *Program razvoja podeželja republike Slovenije za obdobje 2007–2013*. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
42. Neubauer, Violeta, ur. 1999. *Drugo poročilo Republike Slovenije o uresničevanju določil Konvencije o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk*. Ljubljana: Urad Vlade RS za žensko politiko.
43. Oblak, Olga, Luka Juvančič in Emil Erjavec. 2003. Ocena skupnega dohodka na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji. V *Slovensko kmetijstvo in evropska unija, DAES*, ur. Stane Kavčič, 273 – 288. Domžale: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije.
44. Pentek, Metka. 1999. Stereotipi o značilnostih starejše populacije. *Zdravstveno varstvo* 38 (1/2): 1-4.
45. Perpar, Anton. 2002. *Študijsko gradivo za predmet "Razvoj podeželja"*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta - Oddelek za agronomijo.
46. Pinterič, Lucija. 2005. *Medgeneracijski odnosi in odnosi med spoloma na slovenskih kmetijah*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.
47. Prosen, Anton. 1993. *Sonaravno urejanje podeželskega prostora*. Ljubljana: Katedra za prostorsko planiranje na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo.
48. Sieder, Reinhard. 1998. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: ZRC.
49. Sunčič, Franc. 1990. Nekateri vidiki dela žensk in otrok v kmetijstvu Slovenije. *Sodobno kmetijstvo* 23 (6): 266-268.

50. Trbanc, Martina. 1996. Socialna izključenost: koncept, obseg in značilnosti. V *Kakovost življenja v Sloveniji*, ur. Ivan Svetlik, 287-310. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
51. Ule, Mirjana. 2000. *Socialna ranljivost mladih*. Maribor: Založba Aristej.
52. Verbole, Alenka. 2000. A case study of Slovenia. V *Rural women in the process of accession to the European Union*, ur. Mojca Pajnik, 35-51. Ljubljana: Open Society Institute Slovenia.
53. Zaviršek, Darja. 2000. Introduction. V *Rural women in the process of accession to the European Union*, ur. Mojca Pajnik, 7-9. Ljubljana: Open Society Institute Slovenia.
54. Zavratnik Zimic, Simona. 2000. Koncept družbene izključenosti v analizi marginalnih etničnih skupin. *Teorija in praksa* 37 (5): 832-848.
55. Zemljič, Darja. 2004. *Brezposelnost na podeželju in politike za njeno reševanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.